

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія.
Спеціалізація 035.01 Українська мова та література

на тему: ПРОЗОВА СПАДЩИНА ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА У
ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ХІХ СТ.

Шифр ДРФУМмз.022080.01.07.00

студентки ІІ курсу групи ФУМмз-22-1. _____ О. СМАКОВУС

Керівник _____ І. ПРИЙМАК, кандидат філологічних наук, доцент

До захисту допускаю:

в. о. завідувача кафедри української філології _____ А. ЯНЧИШИН

Хмельницький 2023

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	035.01 Українська мова та література
Освітня програма	освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри української філології

І. ЦАРАЛУНГА

11 вересня 2022 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
СМАКОВУС ОЛЬЗИ ВОЛОДИМИРІВНИ**

1. Тема роботи: «Прозова спадщина Федора Заревича у літературному процесі XIX ст.», затверджена наказом ректора університету від 15 серпня 2023 року № 7.

Керівник роботи – І. Приймак.

2. Термін подання студентом завершеної роботи – грудень 2023 року.

3. Вихідні дані роботи. Незважаючи на наявність низки наукових студій, присвячених дослідженню творчості Ф. Заревича, нагальною потребою сучасного літературознавства є цілісний аналіз його творчої спадщини в контексті мистецьких пошуків середини XIX ст., що і зумовлює актуальність теми дослідження.

4. Перелік підлеглих розробці питань.

- Визначити особливості розвитку літературного процесу в Західній Україні середини XIX ст.;
- проаналізувати наукові праці, в яких проаналізовані основні засади становлення й розвитку нової української літератури в Галичині;
- дослідити творчість Ф. Заревича в рецепції літературної критики;
- з'ясувати місце художнього доробку письменника у контексті розвитку української літератури;
- схарактеризувати творчий доробок письменника за ідейно-тематичними та жанровими особливостями;

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти розділів дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	немає		

7. Дата видачі завдання – 12 вересня 2022 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Найменування етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання	Примітка
1	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2022 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2022 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень- листопад 2022 року	
4	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2022 – квітень 2023 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2023 року	
6	Написання другого розділу дипломної роботи	Гравень-вересень- 2023 року	
7	Написання «чорнового» варіанту дипломної роботи	Жовтень- листопад 2023 року	
8	Попередній захист дипломної роботи	Листопад 2023 року	
9	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2023 року	
10	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2023 року	

Студент
Керівник

_____ О. СМАКОВУС
_____ І. ПРИЙМАК

Анотація

Тема роботи: «Прозова спадщина Ф. Заревича у літературному процесі XIX ст.». Автор – Смаковус О. В. Науковий керівник – Приймак І. В.. Обсяг дипломної роботи – 71 сторінка, із них 67 сторінок основного тексту. Робота містить 75 джерел посилання.

Ключові слова: нова українська література, белетристика, Ф. Заревич.

Об'єктом дослідження є прозова спадщина Ф.Заревича.

Предмет дослідження — особливості прозового доробку Ф.Заревича в контексті національного та літературного відродження другої половини XIX ст., що передбачає аналіз змістової, сюжетно-композиційної та жанрово-стильової специфіки оповідань та повістей письменника.

Мета кваліфікаційної роботи – з'ясувати проблемно-тематичні та структурно-поетичні особливості творчого доробку Ф. Заревича в контексті літературного процесу другої половини XIX століття та визначити у ньому місце письменника.

Творчість письменників так званого “другого плану” неодноразово ставала об'єктом пильної уваги з боку вчених, зокрема й Ф. Заревича — активного учасника літературного та громадського життя Галичини середини XIX ст. Його перу належить низка поетичних, драматичних та епічних творів, також він займав активну громадську позицію щодо розвитку української літератури, формування національно зорієнтованого загалу у країнського суспільства. У творчій атмосфері свого часу Ф. Заревич був досить помітною особистістю.

Детальне опрацювання прозових творів Ф.Заревича дозволяє нам помітити їх різностильовість, синкретичність, різножанровість, перейнятність стрижневою націєзахисною спрямованістю. Ми можемо також класифікувати їх з погляду проблематики на п'ять груп: соціально-психологічні («Хлопська дитина», «Загубидуш», «Родина», «Син опришка», «Вітренниця»); соціально-побутові («Дві матері», «Дві сестри», «У страху великі очі»); побутові («Повінь», «Хлопович Жорж Мотозо»); фольклорно-етнографічні твори («Боднарівна», «Чудний цвіт», «Опир»).

Автор _____ О. СМАКОВУС

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Федір Заревич і літературно-громадський рух середини ХІ ст.....	11
1.1. Літературна та громадська діяльність письменника у західноукраїнському русі 60-х рр. ХІХ ст.....	11
1.2. Видавнича та публіцистична діяльність Ф.Заревича.....	21
РОЗДІЛ 2. Ідейно-тематичні та жанрово-стильові особливості художньої прози Федора Заревича.....	31
2.1. Проза Ф. Заревича у літературному дискурсі доби.....	31
2.2. Ідейно-тематичний спектр прозової спадщини письменника.....	34
2.2.1. Світ селянства у творах Ф. Заревича.....	34
2.2.2. Зображення міщанського світу в оповіданні «Хлопович Жорж Мотозо».....	41
2.2.3. Зображення життя опришків у творах письменника.....	46
2.2.4. Антимілітаристське спрямування прози.....	51
2.2.5. готична проза Ф. Заревича.....	54
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Розглядаючи історію української літератури 60-х років XIX століття, не можна обійти увагою те відродження національного руху, що розпочалося із поширенням в Західній Україні ідей народовства. Після діяльності «Руської трійці» в Галичині ідею культурного пробудження краю, розвитку національної самосвідомості та народної просвіти підхопило молоде покоління письменників і журналістів, серед яких варто відзначити імена: Володимира Шашкевича (1839-1885), Федора Заревича (1835-1879), Ксенофонта Климковича (1834-1881), Євгена Згарського (1831-1892), Данила Танячкевича (1849-1906). Сучасники та подальші дослідники іменували їх другим поколінням «Руської трійці».

У шістдесяті роки XIX століття, спостерігаємо наступ російського самодержавства на українську мову та культуру, відомими є факти закриття журналу «Основа» у Петербурзі 1862 р., низка обмежень, записаних у Валуєвському циркулярі 1863 р., тривалий «антракт» в українській видавничій справі в межах Росії, а поруч з цим утиски з боку польської шляхти (переслідування хлопоманів). У цей час на західноукраїнських землях поширюється народовський рух, який пропагує здобутки української класичної літератури, популяризує творчість Тараса Шевченка, закликає до культурно-національного єднання всього українського народу. Цей рух, за висловом Лесі Українки, «був тоді найпередовішим у Галичині» [58, 66].

Очільником і керівником народовців стає греко-католицький письменник і публіцист Данило Танячкевич. Поруч з ним гуртуються соратники та однодумці, які разом стояли біля витоків тогочасного національного відродження

Однією з таких особистостей був письменник, публіцист і видавець Федір Іванович Заревич. Його перу належить низка поетичних, драматичних та епічних творів, також він займав активну громадську позицію щодо

розвитку української літератури, формування національно зорієнтованого загалу українського суспільства. У творчій атмосфері свого часу Ф. Заревич був досить помітною особистістю. Його талант ще в минулому столітті високо оцінив І.Франко, назвавши Ф.Заревича людиною, яка здобула «досить почесне місце як новеліст» [63, 317].

Про те, що він був знаним і авторитетним літератором свого часу, свідчить той факт, що твори Заревича було включено до підручників для українських шкіл: «Читанки руської для нижчих класів середніх шкіл» Юліана Романчука, «Руської Читанки для нижчих класів середніх шкіл» та «Руської Читанки для III класу шкіл середніх і семінарій учительських» Омеляна Партицького, «Руської читанки для вищої гімназії» Олександра Барвінського.

Відомості про Заревича, як про «галицько-руського писателя» знаходимо і в популярній тогочасній російській енциклопедії Ф.Брокгауза та І.Єфрона.

Народовські ж погляди Ф.Заревича якнайкраще вилились у редагованих ним часописах «Вечерниці» та «Русь», які стали, по-суті, трибунами українського відродження на початку другої половини XIX століття.

На сьогодні, на жаль, діяльність цього діяча немає ґрунтовного осмислення. Наукових праць, присвячених аналізу сюжетно-композиційних, жанрових особливостей художніх творів письменника, досить мало. Свого часу життя та творчість Заревича досліджували літературознавці XIX століття (О.Огоновський, І.Верхратський, М.Драгоманов, М.Возняк, В.Гнатюк, Т.Ревакович, К.Устиянович та ін.), науковці XX століття (О.Білецький, М.Бернштейн, І.Денисюк, Ф.Погребенник, М.Юрійчук, М.Яценко, Н.Калениченко та ін.). Особливо багато зусиль для вивчення творчої біографії письменника доклав Григорій Дем'ян. Однак у своїй книзі «Таланти Бойківщини» (1991) він головним чином акцентує увагу на фактах білграфії. Творчість Ф.Заревича, таким чином, залишається осмисленою фрагментарно.

Останнім часом цікавість до літератури періоду українського відродження середини XIX ст. зростає. Отож, комплексне вивчення прозової спадщини і видавничої діяльності Ф.Заревича, на наш погляд, є своєчасним, правомірним і необхідним.

Актуальність теми дослідження зумовлюється недостатнім дослідженням літературного процесу 60-70-х років XIX століття. Сучасне прочитання й аналіз творчості окремих письменників цього періоду є нагальним завданням історії літератури, адже без урахування художніх досягнень усіх митців загальна картина літературного процесу XIX ст. є неповною. Також є потреба у поверненні творчості українського письменника-народовця Ф.Заревича в літературно-мистецький простір, уведення його прозової спадщини в науковий обіг.

Мета кваліфікаційної роботи – з'ясувати проблемно-тематичні та структурно-поетичні особливості творчого доробку Ф. Заревича в контексті літературного процесу другої половини XIX століття та визначити у ньому місце письменника.

Для досягнення цієї мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

- окреслити загальний історико-культурний контекст творчості Ф.Заревича у літературному контексті доби;
- визначити світоглядні засади Ф. Заревича у його публіцистичній та видавничій діяльності відповідно до процесів національно-культурного відродження,
- з'ясувати ідейно-тематичні та поетичні особливості прози Ф. Заревича,;
- визначити місце прози письменника у літературному дискурсі доби;
- розкрити проблемно-жанрову та поетичну своєрідність белетристики Ф. Заревича;
- проаналізувати образну систему оповідань та повістей;
- встановити місце творчості Ф. Заревича в історії української

літератури.

Об'єктом дослідження є прозова спадщина Ф.Заревича, літературно-критичні статті.

Предмет дослідження – особливості прозового доробку письменника в контексті національного та літературного відродження другої половини ХІХ ст., що передбачає аналіз змістової, сюжетно-композиційної та жанрово-стильової специфіки оповідань та повістей письменника.

Теоретична та методологічна основа кваліфікаційної роботи базується на здобутках літературознавчої науки ХІХ-ХХ століття, на працях вітчизняних та зарубіжних учених, у яких висвітлені питання теорії та методології вивчення літературного твору (І.Франка, П. Білоуса). Аналіз жанрової та стильової своєрідності творів письменника проводиться з урахуванням позиції таких дослідників, як Л.Білецький, М. Грушевський, Є.Нахлік, Р.Міщук, Н. Шумило. Значущим для нас є досвід історико-культурних досліджень творчості письменників кінця ХІХ — початку ХХ століття (І.Франка, С.Єфремова, М.Возняка, І.Денисюка, М. Легкого, Д.Наливайка, Т.Салиги, І.Приймак та ін.).

Методи дослідження. Для більш ґрунтовного та всебічного вивчення прозової спадщини Ф. Заревича, а також з огляду на мету і завдання у роботі застосовано низку методів, які дають можливість висвітлити порушені проблеми. Зокрема інтегрування біографічного, культурно-історичного, порівняльно-історичного, історико-функціонального, історико-типологічного та постколоніального методів.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що у ній здійснено спробу комплексного дослідження художньої прози Ф. Заревича у поєднанні з його громадською та видавничою діяльністю, а також у контексті розвитку української літератури ІІ половини ХІХ ст.

Теоретичне значення роботи пов'язане з можливістю використання результатів дослідження для поглибленого осмислення літературного процесу

другої половини XIX століття в Галичині.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані як матеріал для викладання історії літератури другої половини XIX століття у середній та вищій школі, читання спецкурсу із проблем народовської літератури.

Апробація дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи оприлюднено на «Подільських філологічних читаннях» 28 квітня 2023 року, а також викладені у статті, надрукованій у збірнику «Поділля. Філологічні студії».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1.

ФЕДІР ЗАРЕВИЧ І ЛІТЕРАТУРНО-ГРОМАДСЬКИЙ РУХ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

1.1. Літературна та громадська діяльність Ф.Заревича у західноукраїнському русі 60-х рр. ХІХ ст.

Становлення нової української літератури в Західній Україні пов'язують, безперечно, з іменами Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького, які першими в німецькомовній Галичині почали видавати твори мовою простого народу. Їхня «Русалка Дністровая» підняла рідне слово на нові вершини й започаткувала нову добу в розвитку національного письменства.

Однак мовне питання для діячів «Руської трійці» мало не лише загальнокультурне, а й політичне значення. Йшлося про те, щоб утвердити в правах народу мову як одну з головних ознак етносу, основу його самобутності, важливий фактор розвитку самосвідомості і національної культури [71, 435].

Проте, як зазначив І.Франко, «авторитет літературний тих часів не був єдиним авторитетом; побіч нього і понад ним стояв другий, далеко більший і тяжчий – авторитет політичний і соціальний, під котрим стогнав-мучився народ. І проти тої страшної сили фактично наважилася виступити «Русалка» [71, 436]. Недаремно ще перед виходом у світ свого альманаху М.Шашкевич сміливо закликав:

Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Русі мраки тьмаві;
Зависть най нас не спиняє, -
Разом к світлу, други жваві! [72,78].

Революційний дух і демократичність ідей (боротьба за народ і його культуру, за возз'єднання українських земель) письменників «Руської трійці» стали явищем прогресивним у тогочасному тихому галицькому суспільстві.

На жаль, «трагічна доля «руської трійці» стала ніби грізним пророкуванням чи символом для українського руху в Галичині: три товариші ясно зарисували власними особами три напрями громадянства й ті хитання, яким підлягало громадське життя в Галичині аж по останні дні – між основами народної стихії (Шашкевич), споляченням (Вагилевич) та москвофільством (Головацький)» [12, 341].

Великою мірою цьому посприяв кінець короткої весни «австрійських народів». Не маючи належного представництва у парламенті, українці не втримали революційних здобутків і, зневажливо сприйняті імперським суспільством Австрії, почали щораз більше орієнтуватись на офіційну Москву. Так «під знаком москвофільства перебуває майже все розумове життя Галичини 50-років» [6, 135].

До зближення й асиміляції української писемної мови з російською був причетний професор Московського університету Погодін. Він мав стосунки з українським істориком Денисом Зубрицьким і завдяки цьому утворив цілий гурток прихильників «об'єдинительної ідеї» (Б.Дідицький, І.Наумович, Й.Лозинський, А.Петрушевич, В.Левицький та ін.), для якого, як глумливо висловлювався Д. Зубрицький, жива народна мова була «чужим, областним наріччям галицкой черни» або «говоромь пастуховь» [6, 166].

Москвофіли у своїй діяльності головним чином спиралися на частину духовенства, поміщиків, чиновництва та інтелігенції, які орієнтувалися на царську, самодержавну Росію і при цьому не відмовлялися від демонстративної лояльності щодо Австро-Угорської імперії.

Ідеологічна основа цієї реакційної течії базувалася на трьох постулатах:

1. протиставлення польській мові «язичія» (суміші російської, української, старослов'янської та польської мов), що заперечувало право на розвиток української мови як літературної;
2. обстоювання тези про єдиний «руський», або ж «панруський» народ, що проживає на території «від Карпат до Уралу», до якого москвофіли

зараховували і галицьких русинів;

3. захист таких формальних рис руської ідентичності, як візантійська літургія, юліанський календар, кириличний алфавіт тощо.

Речниками і виразниками москвофільського руху в Галичині були часописи «Слово», «Галичанин», «Домъ и Школа», «Письмо до Громады» з додатком «Школа», «Недзя», «Боянь», «Учитель» з додатком «Ластовка».

На щастя, безглузді випадки «об'єдинителів» не встигли повністю охопити українське суспільство. Починає будитися народна свідомість, і проти консервативних москвофілів виступає потужний табір народовців.

Спочатку це був невеличкий гурток національно свідомих молодих діячів (письменників, журналістів, учителів, юристів, студентів), заснований у Львові за прикладом київської та інших наддніпрянських громад. На перше місце вони ставили ідею відродження народної мови в письменстві, тобто продовжували традиції, започатковані М.Шашкевичем. За моральної і матеріальної підтримки судового радника і посла сейму Юліана Лаврівського, молоді люди збиралися у нього вдома, влаштувавши своєрідний клуб за інтересами. А згодом, протягом 1861-1862 рр. постає академічне товариство «Січ», до якого належали Корнило Сушкевич, Володимир Качала, Володимир Шашкевич, Федір Заревич, Іван Добрянський, Володимир Бучацький, Роман Ямінський; засідання тепер проводили у львівській кав'ярні «Юзя» на Галицькій площі.

Згодом народовські гуртки-громади, хоч і були напівтаємні, з'явилися у Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Коломиї, Станіславові, Стрию. Вступ до громади мав урочистий характер, складалася присяга, єдиного тексту якої не існувало. Члени громад обіцяли дотримуватися суворої таємниці з метою конспірації перед можливими переслідуваннями з боку влади. «Не було, отже, ніякого писаного статута, ніяких протоколів засідань і сходин, – згадував О.Барвінський. – Однак ... складав кожний новопринятий член «Громади» присягу, що нічого і ніколи не

зрадить і що весь він буде трудитися для добра свого народу» [6,85].

Можна сказати, що на національно-культурницький рух народівців в Україні мав вплив розвиток європейського романтизму й поширення ідей німецького філософа Й.Гердера про природну неповторність кожного народу і його прагнення до самовизначення, творення самобутніх форм національного життя та національної держави. Шлях до національної ідентичності відбувається через формування національної самосвідомості, в основі якої – етальне вивчення національної історії, знання усної народної творчості, пошанування народних традицій. Але, як вважав Гердер, «найголовніший чинник, серцевина формування національної самосвідомості, це – мова» [20, 117].

Отож, закономірно, що розгортання просвітницької діяльності на початку II половини XIX століття відбувалося у складних умовах формування української літературної мови і культури загалом.

Народовське угруповання мало цілком виразні національні орієнтації – багато уваги приділялося організації театрального руху в Галичині. У тому ж 1861 році учасники «Січі» засновують культурно-просвітницьке товариство «Руська бесіда», керівництво якого з дозволу влади почало збирати кошти серед української громадськості Галичини на потреби театру. Відзначаючи потребу створення народного театру, один із народовських часописів згодом писав, що «театр причиняєтця до піднесення народнєго почуття и торує народній мові вхідь у ті верстви обчества, которі нещасливимь скукомь истории вь такій мірі відчужилися свому народові, що зь звичаями покинули и народню мову», «руський театр...станетця публічнєю школою... мови народнє» [Цит. за 49, 55]. 29 березня 1864 року при товаристві «Руська бесіда» відбулося урочисте відкриття Руського народного театру, який очолив український актор і режисер О.Бачинський.

Важливим кроком у діяльності «народовців» було заснування 1862 року друкованого органу – часопису «Вечерниці». Його видання доручили досить

радикально налаштованому молодому патріотові Федору Заревичу.

Народився Федір Іванович Заревич 30 вересня 1835 року в інтелігентній (священицькій) сім'ї у селі Славському на Стрийщині (тепер це Сколівський район на Львівщині). Шість років Федір провчився у Станіславській гімназії і півтора – у Самбірській. Наприкінці восьмого класу його разом з чотирма товаришами відраховують з гімназії через «аспірацію руську», котра була виступом проти шовіністичних настроїв і провокацій одного спольщеного учня. Продовжувати навчання молодий Заревич уже не зміг, бо батько дуже загнувався на сина і «надалі взагалі відмовився посилати його до школи» [15, 17]. Після цього юнак розпочав трудову діяльність на посаді дрібного службовця у долинському суді, згодом був практикантом при камеральному лісництві на Долинщині. Це була пора, коли селяни після скасування панщини домагалися прав на користування лісами й пасовищами. Спілкування з простим людом, переймання його болями і бідами, звісно, залишали незагоєний слід у серці молодого Заревича.

Спраглий до пізнання світу, а також до нових знань, Заревич багато читає художньої і наукової літератури. А вже з 1860 року сам пробує свої сили у поезії. Тоді в альманасі «Зоря галицкая яко альбум на год 1860» з'являються його поезії «Руський борець» і «Пересторога другу».

У 1861 році Ф.Заревич переїжджає до Львова й долучається до гурту прогресивної народовської молоді. Варто зазначити, що тоді, на початку 1860-х років, в галицьких українців відбувалося прискорене усвідомлення своєї національної ідентичності і в значній обструкції до польського чинника. «1861-го року був опір галицьких русинів тільки против поляків обернений; досить було тільки кликнути: «Ми не поляки!», щоб усіх, могутнє слово Кобзаря зазвучало для Галичан саме завдяки часопису. «Вечерниці» надрукували не лише 15 творів Т.Шевченка, а й статті про нього «Слівце правди» Д.Танякевича та «Ми і вони» К.Климковича в оборону поета від польської шовіністичної преси. З цього приводу часопис вже наприкінці 1862

року писав: «Ледве сотній зь читающою громадою знав де-що про нашу рідну Україну, про батька Тараса, Основяненка, Куліша, Костомарова, Марка Вовчка и т.д. Ледва девять місяців писали мы наши «Вечерниці», а зь невеличкою молодой громадкою стала громада поважна..., ныні у кождім закутку Галича учуемь вже про нашу Україну...» [Цит. за 49, 67].

Так народовці намагалися утвердити належність галицьких русинів до самостійної української нації у мовно-культурній і політичній сфері.

Ідейні погляди «Вечерниць» значною мірою сприяли поширенню народовського руху. Уже в 60-х роках ХІХ ст. майже в кожному місті Галичини почали діяти гуртки академічної та гімназійної молоді; один за одним з'являлися і часописи – «Мета», «Нива», «Русадка», «Правда», «Русь». «Мета» фактично перейняла естафету у «Вечерниць» в плані національно-політичного виховання. Адже часопис, заснований за фінансової підтримки діячів з підросійської України, на деякий час став політичним органом усього українського руху. Тут велися дискусії щодо питання етноніму «Україна», висловлювався протест проти переслідування національного руху в Російській імперії, зокрема за Валуєвським циркуляром тощо. 1863 року «Мета» опублікувала лист з Наддніпрянщини, в якому з болем говорилося про антиукраїнські репресії «на Святій Русі»? Зокрема наголошувалося на тому, що це антигуманно забороняти людям говорити рідною мовою.

А в 1865 році «Мета» стала виключно політичним часописом, що остаточно кристалізувало політичну думку ранніх народовців.

Матеріали у «Меті» друкувалися фонетичним правописом П.Куліша, що, на відміну від етимологічного правопису М.Максимовича (ним спочатку друкували і «Вечерниці»), більше розмежовував українську і російську мови. Ця подія стала своєрідною правописною революцією, наблизила галицьких русинів до наддніпрянської літератури, яка друкувалася «кулішівкою».

Ще більше в напрямі пропаганди досягнень рідної літератури зумів зробити львівський часопис «Нива», заснований з метою поширення рідного

слова. На його сторінках друкувалися твори Т. Шевченка (поема «Петрусь»), Марка Вовчка (повість «Інститутка»), Ю. Федьковича («оповідання «Сафат Зінич», «Три як рідні брати», «Побратим», п'єса «Так вам треба»), Олекси Стороженка («Стехин ріг», «Історичні спомини столітнього запорожця Микити Коржа»), також зустрічаємо твори світової літератури: «Гамлета» Шекспіра, поезії Гейне, А. Міцкевича, І. Крилова, М. Лермонтова у перекладах М. Старицького, В. Навроцького, П. Свенціцького.

Принципово важливими були бажання редакційної колегії застосовувати українську літературну мову в різножанрових публіцистичних і літературно-критичних студіях.

У 1867 році за допомогою українців зі Східної України у Львові започатковують видавництво часопису «Правда». У ньому друкують повісті й оповідання В. Шашкевича, В. Ільницького, І. Левицького, поезії К. Устияновича, Ю. Федьковича, драму «Боднарівна» Ф. Заревича. На сторінках часопису публікують наукові розвідки і статті О. Огоновський, В. Барвінський, І. Верхратський, В. Навроцький та інші західноукраїнські автори. Також, як і в попередніх періодичних виданнях, тут друкуються твори відомих українських письменників: П. Куліша І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, інших видатних діячів української культури. Як згодом зазначав М. Грушевський, журнал «Правда» виходив «кільканадцять літ, українці з Росії брали в нім діяльну участь і він мав до певної міри характер всеукраїнського органа [13, 67].

Страшенно багато значило для народів те, що вони у своїй діяльності орієнтувалися на Україну, що народила великих героїв козаччини і нових діячів українського відродження, й залучали письменників та громадських діячів до участі у різноманітних виданнях. «З другого боку участь така взаємопідтримка засвідчувала демократичний і поступовий напрям галицького українства – се теж багато значило супроти переваги церковних і консервативних елементів у галицькім громадянстві. Для

Українців же російських в тодішнім їх пригнобленню від усяких перепон і заборон Галичина явила ся немов вікном у свобідну далечінь українського розвою, що давало вихід йому навіть на випадок найбільших утисків у Росії» [13, 505-506].

Так розвиток народовської журналістики відбувався у напрямі пошуків і вироблення типу видань, у формуванні загальноукраїнського друкованого органу, що став би рупором національних ідей по обидва боки Збруча. Бо ж, як відомо, це зумовлювали об'єктивні причини: припинення «Основи» і Валуєвський циркуляр (1863) про заборону українського слова.

А «справдішнім меценатом народовців», за влучним висловом М. Грушевського, був львівський купець Михайло Димет, який підтримував народовську пресу матеріально, всіляко сприяв ознайомленню галицького суспільства з україномовною літературою, поширював видані за кордоном портрети національних діячів Т.Шевченка, П.Куліша та ін. [13, 507]. Кошти на видавничу діяльність народовців надходили також із Наддніпрянщини.

Оскільки народовські органи головну увагу звертали на необхідність вільного розвитку національної культури на західноукраїнських землях, особливо в сфері мови, літератури, освіти, орієнтуючись на здобутки України, української літератури, мови, то це викликало великий гнів москвофілів. Так у результаті впертої боротьби лише три роки – і то з перервою – протримався часопис «Мета» (1863-1865), постійно «чорнили» і газету «Русь». І все-таки, «народовство» зарекомендувало себе політичною силою, яку не так легко знищити.

Серед активних діячів цього спрямування, окрім уже згаданих, варто відзначити Ксенофонта Климковича (співробітника «Вечерниць» і видавця та головного редактора «Мети»), Данила Тянячкевича (засновника молодіжної організації «Громада» у 1868р.), Лонгина Лукашевича (першого редактора «Правди» у 1867 р.), Костя Горбала (редактора «Ниви»). Невдовзі, у 1865 році, плеяда університетського студентства, що групувалась навколо цих

людей, дістала назву «Молода Русь».

Але важливе місце у діяльності народовців займала не лише видавнича, а й культурно-масова робота серед населення. Поступово в Галичині стало традиційним відзначення у березні пам'яті Т.Шевченка. Цікаво, що останній помилково був вказаний автором вірша П.Чубинського «Ще не вмерла Україна», який у грудні 1863 року надрукував часопис «Мета».

Вперше гімн на музику М.Вербицького виконано 10 березня 1865 року на шевченківському вечорі у Перемишлі. Хор заспівав «Ще не вмерла Україна» в другій частині програми вечора як вірш Кобзаря, а Грицько Будеволя (Д. Танячкевич), пропагуючи соборність України, промовив вітальне слово, у якому наголосив на єдності Західної України з Наддніпрянською.

Наприкінці 60-х років рух партії «народовців» щораз дужчає. В рамках національного відродження з вересня 1867 року в початкових класах академічної гімназії у Львові й урядових установах впроваджують українську мову. А 1869 року відбулася «угодова політика» народовського діяча Ю.Лаврівського у галицькій сеймі, згідно з якою посол вимагав, щоб українська мова як навчальна дисципліна була у всіх класах академічної гімназії у Перемишлі, Станіславові, Самборі, Бережанах і Тернополі.

Уже згодом Галичани розуміють, що протистояти онімечуванню та ополячуванню української дитини без нових підручників, книг та часописів неможливо. Так у другій половині XIX століття з'являються перші підручники для початкових, середніх і старших класів шкіл та гімназій провідних галицьких педагогів, методистів і вчених В.Ковальського, О.Сторонського, В.Барвінського та О.Огоновського.

Роль букварів та граматик у навчально-виховному процесі початкової школи починає радикально змінюватися. Відходять у минуле старослов'янська і церковнослов'янська мови, яким раніше велося навчання. Ці дисципліни й сьогодні вивчають студенти філологічних спеціальностей..

До шкільної науки словесності починають широко включати український фольклор, переклади з церковних книг рідною мовою, поступово вводяться тексти творів новітніх українських письменників. Розгортається, власне, новий етап гуманізації освіти. І в ньому бере активну участь поряд з іншими громадськими та літературними діячами Ф.Заревич.

До змісту читанок (В.Барвінського, О.Партицького, О.Левицького, Ф.Заревича) включаються оповідання і вірші про родину, рідний край, село, церкву. Дітям також пропонуються «повістки» – оповідання моралізаторського змісту, байки, коротенькі казки, оповіді зі святих книг. Власне, дитина починає одержувати найнеобхідніші відомості про оточуючий світ зрозумілою їй рідною мовою.

Просвітяни розуміли, що мало було лише видавати книжки, варто вести роз'яснювальну роботу серед населення. Виникла необхідність ознайомлення з ними широких верств суспільства, якнайповніше задоволення потреб населення у власне українському друкованому слові.

Скрутне матеріальне становище постійно переслідувало Ф. Заревича. Йому траплялися тільки короткочасні заняття і підробітки, сталого нічого не було. Не маючи роботи у Львові, він з 1873 року проживає у сестри Марії в Славську. Вона зі своїм чоловіком – священиком Степаном Михайловичем, як і десять років тому, після втрати роботи у «Вечерницях», стала єдиним притулком. На жаль, перебування у домі родичів недовге – між Заревичем і чоловіком сестри виникло непорозуміння, через яке він змушений покинути дім Михайловичів. Щоб отримати якісь кошти, Федір за мізерну плату працює громадським писарем. Далі, сподіваючись знайти більш оплачувану роботу, Ф.Заревич покидає писарство в Славську і переселяється у Сколе, де працює покутним писарем: пише селянам заяви, скарги тощо. Він виконує найпростіші канцелярські роботи. Тому й не дивно, що його матеріальне становище вкрай важке.

Захворівши на запалення легень і не маючи змоги лікуватися,

письменник 12 січня 1879 року в молодому віці відходить у вічність. Поховали Ф.Заревича у Славську, оскільки в Сколе цього не було кому зробити. А у верховинському селі його провели в останню путь о. Степан, родина і всі ті, хто знав та любив невтомного літератора і громадського діяча.

Прикро, але в народовських часописах ніхто і не згадав про смерть Ф.Заревича. Лише «Правда» відгукнулася лаконічним повідомленням, а не розлогим некрологом. Діяльність та літературна спадщина письменника на довгий час залишилася на маргінесах досліджень.

Підсумовуючи, зазначимо, що, незважаючи на певні невдачі та прорахунки, народовство відіграло велику роль в історії національного відродження та формування національного нарративу в Галичині. Завдяки народовцям могла існувати й розвиватись українська школа, створювались основи вищої школи, друкувались художні твори багатьох східноукраїнських письменників. А щастям для народного відродження Галичини, як зазначав К.Терлецький, було те, що свого часу «відновлений народній рух на Україні уділив ся також Галичанам. Бо коли хто, то лиш одна Україна могла заспокоїти інстинктове стремління галицької молодіжи до висшої, справді живої і народної діяльності, могла справити його на добру дорогу і не дати йому вивітрітися в самих церковно-обрядових демонстраціях» [56, 421]. На тлі цього руху народовства яскраво вирізняється постать справжнього патріота і поборника національної культури, письменника та публіциста Федора Заревича.

1.2. Видавнича та публіцистична діяльність Ф.Заревича

Про роль окремої патріотичної особистості у розвитку культурно-історичної парадигми нарації нації в межах галицького часопростору добре свідчить діяльність Ф.Заревича як видавця та публіциста. Водночас так розкривається самотність та цікава грань непересічної творчої персоналії та окреслюється важлива доба боротьби за збереження та утвердження національної ідентичності.

До 60-х років XIX ст. на західноукраїнських землях не було національно-демократичного друкованого органу, який би не лише популяризував твори прогресивних письменників та сприяв творчому зростанню початківців, а й публіцистичними статтями піднімав свідомість пересічних українців. «Слово», «Зоря Галицька», «Матиця» не мали того пізнавально-виховного значення, того національного духу, який так був потрібен розпорошеному (спольщеному і зросійщеному) галицькому суспільству.

Свіжий струмінь у це суспільство внесло перше народовське видання – часопис «Вечерниці» (1862-1863) [40, 35]. Журнал, редагувати який доручили молодому та амбітному Федору Заревичу, став на позиціях протистояння москвофільським тенденціям Б.Дідицького, І.Наумовича, творінням на штучному «язичії».

Ще в повідомленні від 20 січня 1862 року про вихід і мету часопису Ф.Заревич виклав програмні завдання: дальший розвиток рідної мови, піднесення освіти і прагнення «літерацькі діла зробити загальним добром, добром цілого народу». Варто зазначити, що завдяки Федору Заревичу, «Вечерниці» як прогресивний журнал обстоював духовну єдність українського народу, штучно поділеного імперськими кордонами.

Упродовж усього періоду видання часопису редакція публікувала історичні розвідки М.Шараневича «Князь Юрій Бельзький», М.Костомарова «Очерки народной кожноруской истории», а також наукові і науково-популярні статті на природничі теми: «Науки природни» К.Г. (криптонім К.Ганкевича), «Про дощ» В.Нечуя.

Серед великої кількості друкованих матеріалів помітне місце займали твори красного письменства. Зважаючи на поставлені завдання, редактор Заревич розгорнув на сторінках журналу пропаганду здобутків української літератури, друкуючи поетичні і прозові твори східно- і західноукраїнських письменників. Таким чином, читачі мали змогу ознайомитися з творами

П.Куліша («До братів на Україну», «Кумейки» – поезія, «Огняний змій», «Інший чоловік», «За те, од чого у містечку Воронежі висох Пешевців став», «Дівоче серце» – проза), з оповіданнями Марка Вовчка «Козачка» і «Пройдисвіт», О.Стороженка «Матусине благословення» і «Скарб», з поетичними та прозовими творами буковинця Ю.Федьковича («Квіти-діти», «Сему-тому, хто цураєсь свого дому», «Пуга», «До Михайла Дучака у славній Заставні», «Люба-згуба», «Серце не навчити», «Штефан Славич»), з байками Л.Глібова, з поезією О.Кониського, М.Устияновича, М.Максимовича, М.Костомарова. Крім цього, друкувалися твори гуртківців: Є.Згарського. Кс. Климковича, В.Шашкевича, Ф.Заревича.

Особливо журнал популяризував слово Т.Шевченка. Тут надруковані 15 творів поета, зокрема: «Відьма», «Остання думка», «Русалка», «Гамалія», «Неофіти», уривок з поеми «Тарасова ніч», пролог до поеми «Гайдамаки», «Суботів», «Сон» («На панщині пшеницю жала»), «Чернець», «Чигрин», «Плач Ярославни», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненародженим», «Холодний яр».

Шевченківська тема стала провідною у журналі. Тут вміщено чимало публіцистичних матеріалів, присвячених Кобзареві. До найбільш помітних можна зачислити біографічний нарис О.Лазаревського «Дитинний вік Шевченка», статтю Хуторянина (П.Куліша) «Чого стоїть Шевченко як поет народний», репортаж Л.Жемчужникова «Згадка за Шевченка, его смерть і похорони», статтю Грицька Будеволі (Д.Танячкевича) «Словце правды про нашого батька Тараса Шевченка».

Про книжкові та періодичні новинки краю читачі дізнавалися з рубрик «Всячина», «Бібліографічна новинка», «Літературні Вісти».

Попри те, що часопис вважався літературним, у ньому подавалися відомості і про суспільно-політичне та наукове життя. Постійно велася редакційна «Переписка» з дописувачами. Звичайно, велика заслуга в цьому Ф.Заревича, який чудово виконував покладену на нього місію народовців.

Однак Заревич зарекомендував себе не лише як талановитий редактор, а і як здібний письменник та обдарований публіцист.

Публіцистичні статті Федора Заревича відзначаються «громадянською мужністю і соціально-політичною загостреністю» [15, 100]. У них автор порушує гострі питання свого часу, актуалізує нагальні проблеми сучасності.

Він не боїться виступати проти існуючого устрою, проти соціальних і національних утисків. Особливо прогресивною стала актуалізація націєтворчої проблематики (суголосно з попередниками – романтиками і кирило-мефодіївцями та сучасниками – наддніпрянськими українофілами, громадівцями і народниками): відстоювання ідеї етнічної самобутності й духовної єдності українського народу та потреби творення єдиної, спільної для всіх українських земель культури. Ще в «Передньому слові» першого числа «Вечерниць» редактор наголошував, що українці, русини – це окремий народ із своєю історією, мовою, літературою, який повинен здобути свій подальший самобутній розвиток.

Досить чіткою є позиція редактора стосовно народності мови. Вона яскраво простежується у тому, щоб «видавати письмо для образования руського народного языка в письменности, котора повинна якнайближча бути живому народному слову» [«Передне слово»]. І ніхто не має права робити видавцям часопису закиди щодо безглузлого новаторства, за введення якихось «небувальщин і невидальщин» [Цит за 15, 67]. Ця мова, підкреслює Заревич у такій же статті «Небувальщина тай невидальщина», спостерігалась ще в давніх галицьких книжках.

Уже згодом у замітці «Руський Словар» редактор радісно повідомить своїх читачів про те, що з ініціативи високоповажаного радника Юліана Лавровського група українців взялася укладати німецько-український словник, «бо великої ваги є для кожної письменности словарь того самого языка, якою є письменность» [15, 85].

Редакторська діяльність Федора Заревича тривала, на жаль, недовго –

34 номери «Вечерниць» за 1862 рік він видав сам, ще 16 у співпраці з Володимиром Шашкевичем (Заревич як редактор, Шашкевич як головний співробітник). У лютому 1863 року керівництво журналом перейняв В.Шашкевич.

Федір Заревич, обійнявши посаду відповідального редактора газети «Русь», бере собі в помічники Остапа Левицького і Костя Горбала, які очолюють редакцію цього політичного часопису «тільки для того, щоб вона не попала в небезпечні для русинів руки».

Програмні завдання «Русі» полягали у такому викладі редакції: «заведення народного язика в публічне життє в урядах, судах і школах».

Наголошувалось також на необхідності об'єднання східної церкви із західною (римською), на розвитку торгівлі і промислу, а у справі державної політики Австрії триматися лише тих засад, які для держави будуть корисними і нам не принесуть шкоди. Редактор висловлював упевненість в тому, що тільки самі ми зможемо себе зберегти, адже ми народ великий і міцний, тому нам не личить просити в інших допомоги. На закінчення висловлених думок наводились слова геніального Шевченка: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

Незважаючи на задум намісника через друкований орган здійснювати свою політику на підтримку Польщі, Заревич продовжує виступати за незалежність та самостійність українського народу. Майже в кожному числі газети була стаття, яка піднімала проблеми суспільно-політичного життя українців у Австрійській імперії. Бо, як зазначено в публікації «Наші конституційні негаразди», австрійська конституція нічого доброго для українців не дала. Народну мову прогнали з урядів і сейму, проганяють її з нижчих та вищих шкіл краю, надаючи перевагу мові, установленій сеймовою більшістю (німецькій – О. С.)» [49, 61]. Робиться також закид уряду, що після подій 1848 року він дав русинів під владу Польщі, хоча перед тим обіцяли русинам певні свободи. З цього приводу і напрошується питання автора:

«Яким чином політична сутність нашого галицько-руського народного індивідуалізму дасться загарантувати?»).

Скасування панщини теж невдовзі привело до швидкого зубожіння селян, адже ліси як найбільше багатство краю опинилися в руках великих землевласників. Соціальні наслідки такого пограбування найкраще показано у статті «З Верховини»: «А нині, коли сто нумерів у селі, то певно вісімдесят жебраками, котрі живуть не знати яким чудом божим» [39, 64]. Не менш болісно сприймається і стаття «Русь в Австрії». У ній автор сумно констатує наступне: «Отим же и найгорячіша гадка галицьких Поляків сповнилася, бо Русь в крузі політичнім держави австрійсько не живе більше! Сповнене діло. А ми заложімо руки та глядімо плачучи кінця, аж доки з помилування не ударять нас еще в саме серце з гори и усвятять нам гріб, положивши вінець-діло: заведенне язика польського в школах народних на Руси!» [39, 65].

Отож, щоб не допустити непоправних наслідків, голос Заревича-публіциста звучить як гнівна інвектива проти «словенських племенців - Ляхів і Москалів», бо ж «лише самі в собі бачити маємо свою будучину і нашу силу» [15, 90].

У статті «Не ділайте раздора!» висловлюється обурення з приводу частих розмов «русских» (себто москвофілів) не робити роздору між українцями. Але, як зазначає автор, прихильники «язичія» самі чинять незгоду. Адже «перший такий крик роздався по Галичині, наче за джумою, коли появилися «Вечерниці». Насправді «Вечерниці» були тільки «невинною часописсю літературною на народнім язичі, етимологичньою правописсю».

Ці ж «покровителі-самозванці» вередували всіма силами супроти і викликали те, чого власне найбільше не хотіли - роздор. Не кращі і поляки, які на сцені показують комедії і самі себе обманюють, що вже руського (українського) народу нема. «Нехай же тішаться здорові, заки не доведеться переконатися, що нас так сще много!» [39, 59]— оптимістично настроєний автор.

Розпочинаючи ще одну статтю «Самозванці», Ф.Заревич гордо заявляє, що «ми ще живемо і говоримо самі за себе, ще стоїмо за народом руським самостійним, нікого не зреклися і народ наш не зрікся своїх, хоч і загирених, прав. Проте називають нас «самозванцями», заїхавші у Москву т. зв. «народолюбці», які насправді той народ записали у москалі. Але «великі наші земляки, українці (зі Східної України – О. С.), добре роздумали, заки завершили правопись фонетичну, добре вони розсудили, що лише на тій дорозі одріжемося раз од Москви в духовім нашім розвою» [39, 60].

А противників галицьким русинам ніколи не бракувало. У статті «Суд ворогів наших» зазначено, що на першій місці стоять москалі, на другій – ляхи, на третій – німці. Москалі, вважає автор, можуть зробити нам найбільше шкоди, адже завдання їхнє – виробити політичний «народ рускій». «Москва руському народові розвою самостайного ніколи признати не може, и борше кожного «сепаратисту Малоросса» погубить, ніж їй се конечним здається від свого одступити. Москалі кажуть, що нема руського самостайного народа» [39, 43].

Трохи слабшими супроти цілого руського народу є ляхи, зате вони «небезпечніші для нас, русинів в Галичині». Поляки хочуть показати, що русини є лише щепом їхнього (польського) народу. Стосовно третіх ворогів, німців, то вони «попирають поляків, але як далеко з ними підуть – буде видно». Українцям варто бути обачними, щоб не потрапити в тенета ні до тих, ні до інших.

Продовженням розпочатої теми є і стаття «Мрії польські», у якій сказано, що Польща намагається зробити з Галичини «австрійську Польщу» – Malopolsky. З цього приводу приходиться нам задля того ще раз заявити, що Польщі на галицькій Русі нема, що в унію Русі з Польщею вірують тільки деякі псевдо-шляхтичі, котрим не прислужає право репрезентантами Русі називатися; що злячення Русі є роботою злишною и непрактичною, котра нічого до ціли не доведе; що народ галицько-руський вічне проти шляхоцтва

боротися буде, зляшити ніколи не дасться» [39, 43]. Так само розвінчані погляди і Москви на Україну в статті цього ж номера «Ми народна, а не московська Русь».

Як у «Вечерницях», так і в «Русі» Ф.Заревич постійно відстоює права української мови, порушує питання розвитку національного шкільництва і національної літератури. Яскравим свідченням зачеплених проблем є публікації: «Лад у Галичині» (№ 33), «Урядовий язик» (№ 46), «Галицькі либерали и Рада школьна» (№ 32), «О школах у Галичині» (№ 39), «О школьних ділах» (№ 43), «Теперішность» (№ 73) тощо.

Показовою з цього приводу є передова стаття «Теперішность», у якій звучить такий заклик: «Візьмімо щиро до рук оброблення літератури красної, занимаючої: коли не зможемо оригінальної, то чужою роботою у переводах послужімося, стараймося дати книжок научних у легкій приступній формі, розширімо нашу діяльність на полі прози белетристичної, поволи піднесеться дух, поволи засяде дома наше слово, підросте молодь у своєму, и так прийдемо наче забавою до свого окремого життя и значення».

Досить прогресивною з погляду тогочасних правописних норм була стаття «О школьних ділах». У ній автор домагається «народного язика и кулішевої правописі» у школах (що, як можемо здогадатися, явно не подобалось «старорусинам»).

На особливу увагу заслуговує також стаття «Ученики руські», яка зазначає, що ми не маємо права говорити про польські підручники, час говорити про свою навчальну літературу. «Ми переходимо на ученики руські, ученики для гимназій, шкіл нормальних и шкіл сільських народних. Вони повинні відповідати часови и духови поступу руської літератури» [15, 45].

Тому виникає потреба створити комісію, завданням якої є укладення народною мовою українських підручників. Висловлюється надія, що шкільна Рада не затягуватиме, а найшвидше залучить до цієї справи здібних, хоч і аполітичних людей.

Своєрідним відгуком на цю статтю став допис «З університету» : «Спасибі Вам, Добродію, пане Редакторе, що так часто відзиваєтеся у Вашій «Руси» про потребу заведення щиро народних учеників, так у школах середних, як и у людових; бо ж тим способом найлучше викоренити буде можна тую сніть чужих виразів и не наших слів, які у декотрі наші ученики вкралися. Тим способом, коли матимем ученики школьні, и не так то легко стануть нам накидати чужу мову – та й знову и нам, привикшим до німеччини, наша мова рідна тим дорожчою станеться, и не так то легко зможуть вороги наші привести нас до покинення рідньої мови, а до прийаття сусідньої, московської, як се ім у декотрих необачних удалося» [49, 68]

Здобутий досвід у веденні видавничої справи Ф.Заревичу ще знадобився у житті – в 1872 році його запрошують до Угорщини. Там у Пешті він допомагає налагодити перехід «Газети для народних учителів» та інших видань з «язичія» на українську мову.

Публіцистична та видавнича діяльність Ф. Заревича занурена у кращі надбання вітчизняної журналістики. Він опирається на досягнення діячів Наддніпрянської літератури, а також своїх земляків – учасників літературного угруповання «Руська трійця», які започаткували видавничу справу народною мовою на Галичині. Ля свого часу письменник, журналіст та видавець був людтною передових поглядів.

Отже. культурно-історичні параметри виникнення та розгортання українського культурного відродження (на прикладі розвитку української літератури та літературознавства) становлять гносеологічне підґрунтя для розуміння специфіки постання національного наротиву у ХІХ ст. Цей аналітичний контекст дозволяє окреслити парадигму національно-літературного відродження уже власне в Галичині у 1860-х роках, коли формувалася національна свідомість Федора Заревича. Промовистим свідченням націєцентричної позиції письменника може бути ефективність та цілеспрямованість праці Ф.Заревича як редактора «Вечерниць» та «Русі», а

також його активна націєстверджувальна та націєзахисна позиція у публіцистичних статтях. Усе це разом становить необхідну історичну та методологічну базу для з'ясування характерних рис уже суто літературно-естетичного контексту, для аналізу прозової творчості митця.

РОЗДІЛ 2.

ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНІ ТА ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА.

2.1. Проза Ф. Заревича у літературному дискурсі доби

Прозова спадщина Федора Заревича – досить самобутнє і цікаве явище у літературно-мистецькому процесі II половини XIX ст. Естетичні пошуки письменника закорінені у площині «романтизм – реалізм».

Творчість Ф.Заревича, як і його сучасників: Ю.Федьковича, В.Шашкевича, В. Ільницького та ін., формувалась на кращих традиціях української поетичної та прозової шкіл. Та на початку другої половини XIX століття великий вплив на свідомість творчої еліти мала мистецька спадщина Т.Г.Шевченка, яка була написана не лише в романтичному ключі, а й також в манері критичного та «тенденційного» (І.Франко) реалізмів – викриття колоніального ладу Російської імперії, його моралі, пороків сучасного письменнику суспільства, духовно спустошених типів «імперської людини» [38, 24](Є. Маланюк) та ін.

Тому закономірно, що реалізм прози Ф.Заревича є «синкретичним», використовуючи термін Д. Наливайка [42]; як правило, не виступає у «чистому вигляді», а існує в поєднанні з елементами романтизму і сентименталізму. Це дає нам підстави говорити про стильовий синкретизм творів письменника. Більшість оповідань письменника позначені впливом романтизму, зокрема це простежуємо на ідейно-тематичному рівнях.

Романтичні традиції яскраво виражені у повісті «Син опришка», де домінує мотив боротьби за волю та незалежність рідного краю. Автор не ідеалізує рух опришків, наголошуючи, що вони часто вдаються до розбою та грабунків. Так Василь, головний герой оповідання «У страху великі очі» спочатку постає перед читачем як герой-месник, а згодом виступає невдячною людиною, підступним розбійником.

Можна ствердити майстерність Ф.Заревича, як автора любовних

повістей та оповідань («Хто не любив», «Землячка», «Вітренниця», «Чудний цвіт», «Син опришка», «Німа»). Охоплених високими почуттями персонажів розглянутих творів при їх схильності до романтизму можна поділити на три типи: 1) герої, здатні в першу чергу захистити кохану, а не лише задовольнити свою пристрасть; 2) щирі, світлі натури, але неспроможні на вчинок заради коханої людини; 3) егоїстичні, аморальні особи, які перейдуть межу дозволеного лише б досягти своєї мети. Однак варто зазначити, що, оспівуючи кохання, письменникові часто бракує авторської поетизації цього почуття, співпереживання героям. Натомість, замість ліричних інтонацій ми стикаємося з дещо сухим викладом подій. І все-таки це не позбавляє творів Ф.Заревича художньої майстерності.

Зазначимо, що під час написання більшості прозових творів, письменник перебуває у творчих пошуках, він прагне розширити сферу свого художнього мислення, це виявляється в олітературенні фольклорних жанрів.

Спираючись на досягнення майстрів слова I половини XIX ст., Федір Заревич звертається до народної творчості у драмі «Боднарівна».

На основі народної творчості написане оповідання «Чудний цвіт», у якому простежуємо тяжіння до готичної традиції. У ньому йдеться про містичну квітку папороті, яка має вплив на долю головної героїні.

Поряд з малою прозою Ф. Заревич працює й над написанням повістей. У жанрі соціальної повісті він пише такі твори: «Хлопська дитина», «Загубидуш», «Син опришка». Незважаючи на те, що в повістях письменника, як і в більшості його оповідань, спостерігаються простота інтриги, однолінійність композиції, послідовний епічний розвиток сюжету, а також посилена увага до зображення соціально-побутових обставин як чинника формування характеру персонажів, до побутових і психологічних деталей як засобу характеристики персонажів. У подальшому ми спостерігаємо жанрову еволюцію, зокрема тяжіння до новелістичного викладу.

Цю специфічну рису ідеостилу письменника підстеріг І.Франко, кажучи, що Ф.Заревич найбільше відзначився в галузі новелістики [63, 312].

Тематичний діапазон прози Ф.Заревича, не обмежується лише зображенням життя селян. Серед героїв творів можемо зустріти і міщанина, і шляхтича, і найманого робітника, і духівника, і солдата. Також з'являється новий герой – інтелігент. У своїх творах письменник висуває морально-етичні питання і вже частково – соціальні. Про таке зміщення акцентів у малій прозі дещо пізнішого періоду (кінця XIX – початку XX ст.) говорить і літературознавець І.Приймак: «Драматичні колізії суспільно-політичного спрямування переходять у морально-етичну сферу, тому саме ця проблематика превалує в епічній творчості доби» [47, 45]

Твори Ф. Заревича не можна в психологічному та художньому аспектах порівняти з творами письменників пізнішого періоду, як от Іван Франко чи Михайло Коцюбинський, проте на той час це була вдала спроба Федора Заревича психологічно вмотивувати вчинки та думки своїх героїв, а також глибоко проникнути в соціальну суть дійсності, що, власне, і властиве реалізму, перейнятому соціальною та національною проблематикою.

Серед мотивів прози Ф.Заревича, виокремлюємо теми кохання, дружби та вірності. Не залишає поза увагою і тему рекрутчини та солдатчини.

Отже, детальне опрацювання прозових творів цього самобутнього письменника дозволяє нам помітити їх різностильовість, синкретичність, різножанровість, перейнятість стрижневою націєзахисною спрямованістю.

2.2. Ідейно-тематичний спектр прозової спадщини письменника.

Ідейно-тематичне розуміння прозових творів Ф.Заревича (повістей, оповідань та новел) доречно здійснювати із врахуванням попередньо виділених нами жанрово-тематичних груп, котрі можна доповнити наступним чином: соціально-психологічні (із виразним національним підтекстом) повісті («Хлопська дитина» «Загубидуш»), соціально-побутові та побутові оповідання, твори про кохання, антивоєнні оповідання, готична проза.

Усі вони у свій власний, естетично-літературний спосіб розкривають різні грані непростого українського буття середини XIX ст., а також виражають прозовий елемент у парадигмі національного нарративу галицької прози.

2.2.1. Світ селянства у творах Ф. Заревича.

Тогочасна українська дійсність вплинула на те, що в прозі 1860-х років поглиблюється художнє осмислення історичних завдань українського народу у визволенні з-під національного і соціального уярмлення. Якщо на попередньому етапі розвитку художньої прози у центрі уваги письменників було переважно селянство і зображення родинно-побутових та окремих суспільних явищ селянського життя, то тепер прозаїки показують суспільне становище широких верств населення.

Більше того – у системі персонажів на перший план виступає не просто позитивний герой – селянин-бунтівник, а людина з іншого соціального середовища, яка здатна критично ставитись до усіх суспільних процесів. Так на арені з'являються образи «нових людей», різночинців. У галицькій літературі першість у зображенні такого героя взяв на себе саме Федір Заревич у повісті «Хлопська дитина» (1862).

За жанром твір – соціально-психологічна повість, яка не лише відображає життя певної верстви Галичан, а заглиблює нас у ту суспільну дійсність, коли на зміну старим переконанням приходять нові, прогресивні погляди, котрі найбільш послідовно утверджували нові люди – інтелігенти (в іншій термінології – різночинці). У центрі повісті лежить «цікавий образ різночинця Стефана, сина наймички-сироти, вихованого в домі сільського попа..» [31, 348].

На формування світогляду Стефана великий вплив мало не середовище, в якому він опинився після смерті матері, а, швидше, та університетська наука, яка заповонила розум бідняцького сина. Хоч разом з тим не можна відкидати і тих людей, які причетні до його освіти. Це завдяки панні

Анастасі, сестрі покійної священникової дружини, потрапив сирота до отця Євстахія. Бо ж не могла дівчина спокійно дивитися, як голодна і роздязнена дитина холодними осінніми днями жебракує у пошуках шматка хліба. Зігріла панночка своїм милосердям хлопчика, бо так над ним припадала, як «ангел хранитель». «Хлопчина вибілів і зарум'янилося личко погідне, як весна, кучері учесані здавалося маїли головку дівчака, в очах красовалося життя і щастя дитиняче» [22, 85].

Згодом пішов до школи, а після одруження опікунки поїхав з паном Константом (братом Анастасі) до Львова, щоб там продовжувати навчання. Тішиться Анастася, що добре вчиться її вихованець; радіє, немов за рідну дитину. Та й Констант настільки полюбив Стефана, що прагне йому дати найкращу освіту. І хто б міг подумати, що хлопська дитина вчитиметься на юриста! Сирота, у свою чергу, мав великий потяг до науки. Ще в сільській школі усі дивувались здібностям хлопчика – так швидко схоплював навчальний матеріал. А успішно закінчивши університет, Стефан став доктором права, і згодом – мужицьким адвокатом. Тепер читач дізнається з уст одного панка, що «то голова сильна [Стефан], здібний чоловік, его нині всі адвокати поважають яко найліпшого – він ще до нині, не знаю, чи одну не виграв справу. Его для нас шкода – таких людей не много; то чоловік, которий не для гроша робить, але для чести и для своєї ідеї» [22, 90].

Так письменник показує, що син комірниці не виправдав слів отця Євстахія: «Хлоп все хлопом – не дай, Боже, з хлопа пана!», адже став освіченою та успішною особистістю. Наділяючи позитивними рисами свого героя, автор майстерно передає його зовнішність. Перед читачем постає «здоровий хлопець, як молодая лиця, пишногоросту, лице рум'яне, красується здоров'ям, голубі очі аж сміються життям, а волосся рясами снується коло голови. Панич, мабуть ізроду, бо і хід у нього такий легкий і позір, якби до панування зродився, мило і грізно блистить, куди око навернеться...» [22, 94]. Товариші «слухають його, як якого старшого». Він «щось їм там говорить, і

кожному, що лише запитає його, умить дає відповідь» [22. 16].

Горнутья до мужицького адвоката селяни, ідуть до нього за допомогою, а він ніколи не відмовить, часом справи їх вирішує безкоштовно. Адже прагне в міру своїх сил служити прозрінню бідного народу. Письменник показує високу моральність цієї «нової людини», підкреслюючи його ціль у житті – працювати «лише для хлопів, панам не робити нічого». Тому панство, налякане діяльністю Степана, хоче «приручити» його.

Доволі хитрими і лукавими малює автор дідичів у домі Северина, графа Ш. Сподіваючись принизити Стефана як людину низького походження, вони підіслали у співрозмовниці господареву доньку Ядвиню, але молода особа сама не втрималась перед кмітливістю та дотепністю хлопця. Тоді усі зрозуміли, яку велику зброю – гострий розум – має адвокат. «А вже, – кажуть по межи собою – його конче треба для нас переробити, хоть би не знати що; сли він колись насупроти нас у хлопських справах стане, то не много ми виграємо з нашими старосвітськими адвокатами... Треба конче, треба найуперш розбити женитьбу его з тою попадянюкою...» [22, 100].

Цю аферу береться реалізовувати дідич з рідного Стефанового села; у нього якраз і з'явився мотив для помсти. Селяни звернулися за допомогою до мужицького адвоката, щоб він допоміг відсудити ліси та пасовиська, які після реформи 1848 року австрійський уряд дав їм за «сервітутовий викуп».

Однак, цим задумам не судилося здійснитися. Головний герой постає в образі «нової людини». Його антиподом у творі виступає отець Евсхатій, як уособлення консервативності. Цю особливість слушно зауважив І. Набитович: «священик – уособлення шляхетського світу, який аж до Весни народів в'яже свою долю лише з потугою колишньої Польської держави й відчуває себе приналежним до серцевини народу-шляхти; бідний сирота, який стане впливовим адвокатом – втіленням образу частини бездержавного народу, що втратив свою еліту та державну, сказати б, суб'єктність, але, знахо-дить шлях свого відродження через новонароджену інтелігентську

верству»[40, 223].

Загалом, у своїй творчості Ф. Заревич не оминає відтворення складних соціальних колізій, в дусі реалізму він моделює типові конфлікти свого часу. В наступному творі «Загубидуш» він зображає трагедію молодої дівчини, яка була понівеченою паном. Дівчина-сирота стала жертвою панської хтивості й розпусти й мало не наклала на себе руки. Автор змальовує героїню в складний момент, передаючи її переживання в уривчастому монологі:

–Охъ – ратуйте мене – гину –о, озьде стоїть вінт – беріть мене... то випулить очи, наче склянні: –Мілю, Мілю, сердечний Мілю мій - я вмираю; а ти не бачиш, ти далеко втікаєш...» [23].

Можна сказати, що образ Павлі письменник змалював не лише з позиції зневаженої сироти, але і в аспекті мотиву зневаженої краси. Недарма наводиться для прикладу приказка «Не родися красний, але щасний», яка емоційно відображує дійсність через сприймання самого автора.

Намагаючись показати свою героїню як не сильною особистістю, то хоча б індивідумом, здатним приймати самостійне рішення, у цьому випадку нізащо не задовольняти підступного пана, Заревич наче оправдовує самогубство Павлі. Смерть для сироти – єдиний вихід зі світу несправедливості та насильства. Таким чином, гріх вчиняє, за авторською позицією, не дівчина – порушником християнської моралі є фактично сам пан.

Звідси і назва твору, яка вказує на головну проблему тогочасного суспільства – вседозволеність панства, власників «людських душ».

Антиподом брутальному пану показує Ф.Заревич молодого панича Міля. Його психологія розкривається не так через слова, як через зміни зовнішності, через міміку та жести. Так на звернення Павлі до Міля «вельможний пан», дідичук, «розтворивши широко очи блистючі, стоявъ зачудований», що означало велике здивування і обурення з приводу того, що сталося з бідолашною сиротою. В іншому випадку, дізнавшись, що його мила

тепер служниця, «хлопець зблідь, вставь якт підкинений відь стола и вийшов з покою» [23]

Коли ж зневажена паном дівчина у відчаї каже коханому, що не бути їм разом, він дуже засмучується, і це відразу помічає стара Вероніка. Доброта, щирість, здатність збагнути міру страждань будь-якої людини є тим реальним добром, яке несе молодий панич людям. Не зазнавши за життя подружнього щастя з Павлею, доля його зав'язується в тугий вузол з коханою після смерті.

Окрім зображених головних образів Павлі, пана та Міля, такі персонажі, як служниця Вероніка і пані-своячка з дочкою, хоч і є епізодичними, все-таки теж несуть важливе ідейне навантаження.

Для української прози 1860-х років велику роль у змалюванні емоційно-психологічного стану героя відігравали пейзажі. У творах західноукраїнських письменників цієї доби природа тісно переплітається з думками, почуттями, емоційною характеристикою персонажа, ділить з ним радість, а частіше - смуток, оплакує незбутність його мрій.

Проблему єдності людини з природою порушує у своєму творі і Федір Заревич. Свою Павлю він показує як емоційну натуру з народу, чутливу до найменшого прояву краси. Згадати б для прикладу любов дівчини до квітів: «Переглядала пильно одинь цвітть за другимь – уже , бачь, її думка зовсім розвеселіла, уже ціла душа її сиділа в цвіттю. То говорила до кожного: «Яка ти смішна, ти боїшся наче божого сонця – каже вона, підвзуючи корчикь рожі – а ти такий упертий – перегинаючи на другий бікь, сварить на стовпець звзудика, – то гладила листе акації пишної у середині, договоряючи: и яколись така красна и гарна буду» [23, 17]

Спостерігаємо гармонію і між природою та внутрішнім станом героїв: для закоханих, піднесених Павлі та Міля виспіває радісно соловей, а в хвилини відчаю сироти жалісливо випикує мала пташина у саду. Ще в іншому випадку сум і пустоту в душі героїні підкреслює холодна, вітряна осіння погода. А щоб художніше відтворити загибель Павлі з її любим,

письменник звертається до алегоричного образу – променів сонця, що заходить. Та розв'язкою у цій історії є не смерть двох невинних людей, а те, що сталося зі зухвалим, гордовитим паном: «Старий дідичь лежить, а коло него увихаються лікарі, радячи купкою між собою, якь би панови здоровле привернути. У дідича самого не має вже сили; лежить вінь наче бездухий, и мову йому відняло. Лежить и кинутися не може; а часом лише застогне та завие вінь жалібно. Немає нікого свого коло нёго, ні одной душі з родини; самі чужі добром його розпоряджають» [23, 34] Зазнавши фізичної вади, герой переживає і моральні муки.

Тепер, усвідомивши свою провину, спаралізований шляхтич духовно прозріває і гірко кається: «О ніт, не судьба винна, але я самь винен; я самь сотворивь собі мою лиху долю. Я загиривь долю сироти, котора була-би безь мене вь світі найшла своє, и за то я сина одинокого. Мене Богь покаравь тяженько, укаравь мене по святій своїй волі, якт єму подобалося» [23, 40]. Так автор вводить у художню канву твору мотив каяття, який увиразнює ідейне нашарування твору.

Пан ще хоче перед смертю спокутувати вину, знайшовши родину Павлі, але нікого з родичів не знаходять, тож на прохання розкаяного грішника будують церкву і капличку. Натомість на могилі похованого люди не ставлять хреста і не моляться, обходять це місце стороною, бо це – загубидушева могила.

Таким чином, твір цей в психологічному аспекті не можна порівняти з творами письменників-реалістів пізнішого періоду, однак Ф.Заревич посилив увагу до внутрішнього світу людини, який концентрує в собі трагізм людського буття, всю драматичну напругу соціальних стосунків. І саме таке поглиблене зображення особистісної суті героїв віддзеркалює «неминучість і складність суспільних конфліктів того часу» [47, 45]

Образ Стефана, мужицького адвоката із соціально-психологічної повісті «Хлопська дитина», – це образ сильної розумом і духом людини, яка

здобуває подвійну перемогу – долає опір зовнішніх ворогів у своїй громадській діяльності та поборює протистояння на шляху до особистого щастя. Високі поривання та ідеали Стефана, відданість інтересам народу невдовзі знайшли втілення в образах інших героїв, зокрема Євгена Рафаловича з «Перехресних стежок» І. Франка. У соціально-побутових та побутових творах малого епічного жанру Ф.Заревич, як і більшість письменників середини і другої половини ХІХ ст., через детальні описи побуту, обставин, діяльності персонажів відтворює основні особливості тогочасного суспільства, дає широку характеристику різних суспільних класів і прошарків. Так, соціальні контрасти, подекуди навіть вражаючу нелюдність і сваволлю великих землевласників бачимо в оповіданнях «Дві матері» і «Дві сестри».

До соціально-побутових оповідань Ф. Заревича належить твір «У страху великі очі». У ньому, як і в повісті «Син опришка», описані часи діяльності опришків на Галичині, Закарпатті й Буковині. На відміну від попереднього твору події тут розгортаються в цілком реалістичному, а не в романтичному річищі.

Пригода, представлена в цьому творі, сталася з вїйтом містечка Сколе, який, незважаючи на те, що був дуже багатим чоловіком, відзначався особливою добротою: «Достатку було там доволі та всего, що душа лише забажала, та був там и грош, и сороковці, и рублі, и червінців найшло ся також немало» [22, 95].

У головного героя була велика сім'я, чимале господарство, він тримав і кілька слуг. Як зазначає Ф. Заревич, найбільше з-поміж усіх слуг господарі любили Василя. Але через п'ять років служби парубок вирішив покинути вїйта, щоб одружитися зі дівчиною Настею. Хоча господарі дуже просили зачекати з одруженням: «газди обоє говорили и обіцяли в м'ясниці великі и весіля им зробити, та й віно дати, де там... Забравши заслуженину пійшли Василь і Настя. собі в мирі» [22, 95].

Однієї ночі до хати дідича вдерлися опришки. Вони вимагали грошей і погрожували розправою. Найбільше лютував, ватажок непроханих гостей вимахуючи ножем: «Або ходи, або тя, старий псе, розпорю» [22, 97]. У постаті цього зухвалого та грубого опришка господар упізнав свого колишнього наймита Василя! «Тай ти вороже, у мене вигодовав ся, гадко, та ти у мене за найліпшого слугу, ніби дитина був єсь – а тепер, вороже тяженькій, мене загадав розбивати. Такій ти Васильку?» [22, 95]. Опришки втекли, зачувши голос людей з вулиці. Коли розбійників спіймали, то Василь розповів, що напасти на оселю вїта змусила його Настя, яка забажала посагу.

Сюжет оповідання ґрунтується на протиставленні добра і зла. Автор не обмежився акцентом лише на соціальних проблемах, навпаки, його більше цікавили морально-етичні питання, пов'язані з вихованням та гарним ставленням до людей, які роблять тобі добро.

Отже, можемо стверджувати, що як і для більшості українських письменників ХІХ ст., для Ф. Заревича актуальним було зануритися у світ селянського життя, Однак письменник не захоплюється побутописанням, етнографізмом, його більше цікавлять картини соціального характеру, він описує на сторінках своїх оповідань та повістей актуальні питання часу. Також у аналізованих творах бачимо увагу автора до зображення внутрішнього світу героїв, намагання заглибитися у складні підвалини людського єства.

2.2.2. Зображення міщанського світу в оповіданні «Хлопович Жорж Мотозо»,

3-поміж соціально-побутових творів Ф.Заревича («Повінь», «Насилована доля», «Німа», «Хто не любив», «Землячка») досить цікавим з погляду проблематики є оповідання «Хлопович Жорж Мотозо», що містить глибокі значеннєві пласти національного та соціального спрямування. І ключовою тут стає проблема національної меншовартості.

Українська ментальність завжди відрізнялася від способу мислення інших народів. Однак замість шанованої терплячості згодом з'явилась «врівноважена» пасивність, що «нема зла аби не вийшло на добре», а поряд із патріотизмом проявилось щире визнання інших культур, мов аж до зречення рідного слова та свого коріння. Іншими словами, це вже спостерігалась ментальність «провансальства» (Д.Донцов), яка гальмувала самоствердження української нації, бо переконувала, що ми самі не зможемо», що «наша культура розвинеться повнокровно лише на маргінесі.

Уперше комплекс меншовартості дослідив і детально описав австрійський психоаналітик А. Адлер. Він поставив цей комплекс в основу психоаналізу. На думку вченого, ознаками комплексу є прагнення «маленької людини» максимально скористатися владою (або її видимістю), яка силою обставия опинилася в її руках, і таким чином самоствердитися [1, 152].

У XIX столітті комплекс меншовартості українця представлений у творчості багатьох українських письменників. Наприклад, Тарас Шевченко звертається до нього у своєму посланні «І мертвим, і живим.», Іван Карпенко-Карий у «Мартині Борулі», а Федір Заревич порушив цю проблему в оповіданні «Хлопович Жорж Мотозо».

Уже на початку твору ми зустрічаємо в'їдливу сатиру письменника з виразним соціальним відтінком: «Бачили ми вже доволі и давніше, и бачимо не мало сегодня, як хлопський син, задягнувши сурдутину, цурається свого роду, як усею силою він рад би де пришитися до шляхтича або паночка, або и деколи капустянить своє батьківське прозвище и натягає его, аби тільки затерти сліди гнізда хлопського. А буває и так, що просить аж у истеріи, аби перешили его прозвище хлопське...» [22, 107].

Для підтвердження своїх слів автор подає нам історію селянина Юрка Мотуза, сина господаря із Козлинця, який видав себе за панича Жоржа Мотозо. Головний герой оповідання прає покращити своє матеріальне становище за рахунок заможної нареченої.

Він знайомиться із двома сестрами, які називають себе шляхтянками, і хоче одружитися з молодшою Шарлотою. Однак сестри Жаня і Шарлота також прагнуть ошукати «жениха», під приводом вигаданого судового процесу за родинний маєток вони «витягують» зі нього гроші. Спочатку старша Жаня говорить: «Правда, що будучність показується може и найкрасша, але теперішне щастя ваше може на якійсь чась перерватися...» [22, 110], а згодом додає: «Ото ж видите, пане Жорж, наші скупі доходи не дозволяють намь довше у Львові оставати, если не схочемо бідувати и матірв утратити» [22, 110]. Живучи з матір'ю у тісній кімнаті під дахом, дівчата досить бідні, і в своїй бідності звинувачють неньку, гірку вдову:

- Так, – каже старша, – мама би хотіли, аби ми ніколи і нігде не виходили.
- Так! – докладає молодша.
- – Мама, не знаю чи хотять нас дома засушити, чи що - що дома висидимо?

Мати двигла тільки плечем:

- А що ж я зроблю, коли немає звідки?
- То треба що заставити, – притяла чим скорше донька старша і, блиснувши очима по кімнаті, поскочила и лапнула якусь загортку.
- Таже то не моя – я її позичила, бо инакше зь хати вийти не зможу... –

просилася мати.

- -Не говоріть, мамо, – замітує молодша – Ми пійти мусимо [22, 111-112].

Жорж переймається вигаданою історією сестер, настільки вірить кожному слову дівчат, що не бере до уваги застереження товариша, який попереджає його про ймовірний обман. Закоханий юнак не хоче дослухатися до мудрої поради товариша, а навпаки, переконує його в тому, що батька дівчат ошукав рідний брат і забрав у нього маєток. Тому сім'я змушена вести судовий процес проти родича.

Прагнучи допомогти сестрам, Юрко (Жорж) підробляє підпис свого

батька на векселі і отримує триста ринських, які віддає дівицям. Згодом він повинен сплатити з відсотками шістсот ринських. Ф. Заревич на початку оповідання показує Жоржа як корисливого, хитрого юнака, а надалі висловлюється про нього як про «чоловіка звичайного, нелукавого; а тільки по правді сказавши трошки нерозумного» [22, 123].

Конфлікт твору розгортається у реалістичному ключі, автор творить нищівну сатиру на існуючий соціальний лад, поруч із проблемами соціальними Ф. Заревич порушує питання моралі, які крізь призму суб'єктивного, особистісного сприйняття відображають основні цінності людського буття, формулюють чіткі поняття героїв літературного твору про сенс життя, про людяність, про співчутливість. Але оскільки в суспільстві люди кожен по-своєму сприймають поширені цінності, то нерідко вони формують свої власні цінності, що або мають спрощений характер, який не виходить за межі щоденних уявлень і вступають у нерозв'язні суперечності з суспільними нормами й цінностями.

Головний герой оповідання «Хлопович Жорж Мотозо» хоче виділитися як багач, щоб нечесним шляхом отримати чужий маєток, «щастє на будуще». Для реалізації своїх підступних задумів він вдається до афери, підробляючи підписи адвоката і батька, Мина ж напряду іде в загс та змінює без проблем своє прізвище. Юнак вдає ділову заклопотаність, коли заходить до Жані та Шарлоти в гості: «О, як я нині находився и намучився изъ адвокатомъ моимъ – так то тяжко свій питомий гріш відобрати» [22, 121].

Цікаво, що Жорж закохується і втрачає пильність та холодний розрахунок. Дівчата, які також вдають із себе «панночок», також в свою чергу, хочуть обхитрити й отримати свою наживу. Обговорюючи свої пригоди, сестри зловтішаються: «То дурний той Жоржъ – вірить якъ у святе письмо... ха, ха, ха, процесъ о мастокъ...!» [22, 123].

Згодом, коли зрозуміли, що грошей від Жоржа не дочекаються вони вже не так раді зустрічам: «[Жорж] ввійшов тихо, очі єго блудили по всіх кутах.

Жаня, визируючи у вікно, глипла хто прийшов, а побачивши Жоржа и не кинулася, а Шарльота станула серед покоя и заложивши руки смотріла на ввійшовшого молодця. Як би на якого чужого незнакомого чоловіка.

- Добрий вечерь - зачав Жорж.
- Ага, – засміялася Шарльота, а Жаня півголосом доложила:
- – Хто знає якій.

Ніби незважавши питає молодець :

- Чи пані будуть ласкаві на Високій замок?
- Будемо ласкаві, – знова кепкує Шарльота. – Але не з вами.
- А то чому? – сміливіше явь допитувати Жорж.
- Ха, ха, ха! – обі сестри зареготалися – Тому, бо ми з ким іншим замовилися» [22, 125].

Зрозумівши, що гаманець жертви спорожнів, молоді аферистки просто полишають його.

Ще з перших сторінок твору сестри Жаня і Шарлота змальовані досить черствими, корисливими особами. Їх цікавить лише корисливе збагачення, ось як говорить тридцятилітня Жаня своїй молодшій сестрі Шарлоті: «..маєш щасте незвичайне. Найперше, що ти єще молода и ладна, потому що твій наречений молодий и ладний, далій що він багатий, а наконець, що він так красно називається. Прошу тебе, яке чудесне имя: ЖоржМотозо» [22, 127].

Для більшої переконливості та динамічності оповіді письменник часто в художню канву оповідання вводить розлогі діалоги, у яких зацентрована увага на розвиткові ключових подій. Так саме у промовистому діалозі сестри відкривають своє справжнє обличчя:

- Побачимо, Льота, яке вартне твоє щасте, – каже старша.
- Якь же я не розумію? – питає молодша.
- Побачиш и порозумієш.
- Що ж бо?
- Побачиш, чи Жорж пан чи ні...

- Я не знаю, що ти говориш – скажи, Жаню.

Жаня стала сміятися на весь голос:

- Ти не знаєш, але я знаю... Я не хочу, аби тобі говорили ладні слова и вказували на вербі грушки – я не хочу, щоби хвальба була, що маєш нареченого дідича, а ми дома голодували. Знаєш, мати не годна вже заробити, а нам не хочеться» [22, 124].

Ф. Заревич у цьому творі вказує, що саме жадібність спотворює моральне обличчя цієї людини. У гонитві за наживою герої оповідання не зупиняються навіть, коли їм потрібно переступити закон. В оповіданні «Хлопович Жорж Мотозо» можна відзначити майстерність автора у змалюванні реалістичних ситуацій та характерів, які чітко ідентифікують суттєві національні та соціальні хиби тогочасного суспільства. Окрім гонитви за наживою, проблемою є і втрата національної та індивідуальної самоідентифікації, яка виразно представлена зміною прізвища головного персонажа твору. Та у його випадку це аж ніяк не та плачевна ситуація, що в Мيني Мазайла у творі М. Куліша. Головний герой комедії свідомо із соціальних та національних мотивів ігнорує свої корені, забуває своє походження. Компаративний підхід у вивченні твору Ф.Заревича дає змогу стверджувати наступне. Письменник зосереджує свою увагу не стільки на соціальній проблемі, скільки на моральному переродженні особистості.

Отже, новим для української літератури є тема життя міщанства й цей твір є одним із перших зразків такої прози в українській літературі.

2.2.3. Зображення життя опришків у творах письменника

У ще одній повісті Ф. Заревича «Син опришка» спостерігаємо характерий для прози середини ХІХ ст. синкретизм романтизму/реалізму.

У цьому творі бачимо драматичний перебіг подій, пов'язаних з любовним почуттям. Сюжет повісті розгортається на основі конфлікту цісарського лісничого з бойківським вівчарем. Селянський хлопець-сирота Гринь заарештований, оскільки він пострілом завадив панському полюванню

і після вчиненого не захотів повернути рушницю. Але соціальний конфлікт тут увиразнено особистим – хлопець давно закоханий у дружину лісничого. Навіть у неволі, сирота Гриньо згадує молоду лісничиху Емілію: «Шкода єї для нього – старого...Коби вона моя – Господи!» [22, 203]

Молода пані також закохана у хлопця, їй близькі та зрозумілі його життя та проблеми, адже вона сама зростала сиротою у сім'ї вуйка й без згоди дівчини шістнадцятилітню красуню Емілію видають заміж за цісарського лісничого. Згодом молода дружина зрозуміла, що від чоловіка годі чекати любові, вона лише гарна іграшка в його руках. Нещаслива у сімейному житті лісничиха закохується в молодого парубка.

Про любовні пристрасті говорить автор, коли полонений Гриньо захоплено дивився на лісничиху: «Шкода красного верховинського легиня, що пустой чепився гадки, онь бувь ныні міг бути першимь женихомь у селі; дівчата найкрасши и найбогатши аж пропадали за нимь, складали співанки на ёго дробни кучері, на ёго теренови очи, рожеви лиці, називали ёго оленем, князевичем – а ёму от що вь голові!» [22, 290]. Саме з цієї романтичної колізії розпочинається розвиток сюжету.

Розвиток подій починається тоді, коли закохана Емілія звільняє Гриня з-під арешту, щоб врятувати йому життя, він обирає єдиний можливий шлях для себе – йде до опришків. Любовний сюжет у цьому творі домінує і допомагає авторові розкрити весь діапазон душевних переживань героїв та їхні характери.

У наступних розділах повісті закохані проходять різноманітні випробування своїх почуттів викликаних довгою розлукою. Зрештою Гриньо, сумуючи, за коханою вирішує її викрасти; Емілія, дослухаючись до свого серця, залишає шлюбного чоловіка. Так героїня реалізовує своє право на кохання й щастя. Письменник в романтичному ключі зображує внутрішні переживання молодої жінки, яка змушена розв'язати складну дилему: зрадити законному чоловікові чи піти за коханим: «Господи, чи простиш ти

коли по своїй святій волі мій тяжкий гріх. Карай Боже, карай мене, коли твоя воля» [22, 207].

Однак зовнішні обставини вирішують за героїв. Одного разу на хату колишнього опришка, де проживали закохані, нападають жовніри й забирають молоду жінку до будинку її чоловіка. Гриня на той момент не було вдома й він не зміг захистити кохану.

Повість «Син опришка» має романтичне спрямування, але образи Гриня й Емілії тяжіють до реалістичних. Автор подає їх у розвитку, наголошуючи, що вчинки соціально і психологічно вмотивовані. Тут ми бачимо типові ознаки літературного процесу середини XIX ст.: трактування традиційних романтичних тем і мотивів у реалістичному аспекті. нового трактування. Надає уміщення характерних для романтизму образів у реалістичний контекст, що сприяє особливій поетиці художнього твору. Поєднання засобів поетики романтизму: емоційні пейзажі, суб'єктивна розповідь про події, з реалістичними прийомами хображення: зображення соціального середовища, типові обставини, конкретні деталі.

Переміщення письменницької уваги на зображення об'єктивного життя, але водночас використання романтичних способів розкриття внутрішнього світу людини дає нам підстави говорити про синкретизм реалізму та романтизму у літературній діяльності Ф. Заревича.

Для досягнення напруги в зображуваному автор вдається до принципу контрасту. Це, у свою чергу, реалізується засобами антонімії. У структурі повісті бачимо такі зразки: «хижам, як чорні та сиві кранки» протиставляється «дворець» [лісничого], що «блистів білий на краї, як дзеркальце манюське»; а «жартовливому пану» – «засумовані молодиці». Для посиленої психологізації автор використовує прийоми екстравертного психологізму, коли подає опис інтер'єру: «Єще вчора якь тамь було гарно, світло, а нині ажь жаль дивитися. Розтворомь стояли всі двері, у покояхь все поперевертано догори ногами, порозмітувано, забрано де що ліпшого и

постелі навіть не лишено» [22, 208].

Федір Заревич часто і детально змальовував зовнішній вигляд своїх героїв. Зустрічаємо у його творах етнічні особливості народного житла українців, значне місце в повісті «Син опришка» займають характеристики та описи матеріального світу – одягу, господарського начиння. Маємо можливість детально уявити одяг селянки того часу: «На приспі під вікнами сидять и розмовляють дві жінки. Одна собі вбрана на верховинській ладь, у вышиваній сорочці, зі світлими пацьорками, коралями червоными и хрестиками на грудяхь, у малеванці... Побічь молодиці друга жінка, молоденька и красна якт квітка; але то вже не молодиця верховинська, то квітка не уросла на буйных горахь, то молода якась пані. Чорноброва, зь чорними як терень очима, й сама убрана чорно, и не весела якь бойкиня, бо уперла головку на долонь, не промовить и одного слова, лише думає та думає» [22, 208]. Письменник не просто так вдається до етнографічних описів, він використовує їх відповідно до смислового навантаження, психологізуючи характер своїх героїв. Якщо одяг селянки яскравий та барвистий, то одяг пані Емілії переважно чорного кольору, що символізує її важкий душевний стан.

Велику роль у творі відіграють пейзажі. Пейзаж у будь-кому художньому творі є одним із найголовніших засобів, які дозволяють письменникові моделювати різні типи характерів героїв. Картини природи завжди насичені духовно-філософським та моральним змістом, зчаста вони є тією «картиною світу», що визначає ставлення людини до навколишнього світу. Здебільшого вони також виступають як певний фон, який увиразнює важку долю героя. Зчаста опис пейзажу дисонує з почуттями та переживаннями героїв. Картина літнього вечора у горах викликає невимовну тугу в душі арештованого Гриня: «Его очи гляділи у далеко мріючи гори, з-за котрих саме зачинав викочуватися місяць, як ясне сяюче кружило, сміючій, повнолицій. Лучі сходячого місяця розсипані и розсіяні долі лісом и буйними

травами замаєними горбами, похожі були на пасма срібні розстелені, тоненькі та густі, як паутина. А на пасмах блистіла роса, як премногі тисячі порошоків світлих. Де куди по полянках полохтіли огні червоні овчарські і підходили клуби диму зразу темні, що раз ясніли и розвіялися. Ціла полонина чудна станула перед очами бідного овчаря. Зітхнув тяжко, знать бана за волею у горах его найшла» [22, 211]. Опис «райського куточка» – підгірського прикордонного села з мальовничою природою ще більше зображує сум «грішниці» Емілії. Тому можемо стверджувати, що пейзажі в повісті сприяють глибшому розкриттю образів героїв, ідейного задуму твору.

Отже, бачимо, що повість Ф. Заревича є яскравим зразком прози середини XIX ст. й у ній, відповідно до реалій часу, спостерігаємо органічне поєднання рис романтизму й реалізму.

Синкретизм літературних стилів зустрічаємо ще в оповіданні «Німа». У ньому, як і в попередніх творах, на думку Раїси Мовчан, є «невеликі краплі сентименталізму й романтизму» [39, 112].

Автор зображує головну героїню, яка має фізичну ваду. Попри своє шляхетське походження, вихованість і вроду, дівчина не може розмовляти. Це є трагедією не лише для неї, а й для всієї родини. Дівчина плекає надію на особисте щастя, однак ніхто з парубків, дізнавшись, що вона не може розмовляти, не хоче одружуватися із нею.

Одного дня батько, який займався торгівлею, привіз у гості до своєї хати молодого купця. Гарний, «як той олень», юнак привернув увагу до себе не лише зовнішньою красою, а й добротою, яка випромінювалась на його лиці. Однак парубок більше уваги почав проявляти до молодшої доньки господарів, яка не мала такої вади як її сестра. Уже йна селі ходили чутки, що хлопець посватає саме її. Але долю вирішив один випадок. Одного разу, прогулюючись околицями села, парубок зустрів у капличці Німу. Він побачив її під час ревної молитви, коли дівчина без слів, але щиро, зі сльозами на очах зверталась до Пречистої Діви Марії, щоб і та послала їй доброго нареченого.

Зворушення від побаченого і замилювання красою нещасної викликають у хлопця гостре, бентежне почуття закоханості, що вже згодом переходить у міцну, взаємну любов: «...та не знать, якъ и куды се прійшло, що молодята нахилилися до себе личками, обнялися, а горячи усточка зь собою зоткнулися сердечно, люб'язно!» [22, 179]. Вже згодом і весілля зіграли, а молодша сестра лише тішилась, що знайшовся хороший чоловік, який оцінив доброту її німої сестри.

Особливістю більшості оповідань Ф. Заревича є те, що автор бере тільки один момент з життя своїх героїв, зчаста це якась екстремальна ситуація, у якій, на думку письменника, різнобічно проявляється характер особистості. Такий бачення художнього матеріалу зумовлене прагненням митця осмислити окремі драматичні колізії у житті своїх героїв, розкрити глибинні риси психології. Сюжет більшості творів ґрунтується на драматичному психологічному конфлікті. Психологізм творів письменника полягає у зображенні раптових, несподіваних проявів людської природи. Найважливішим засобом розкриття внутрішньої суті образу, його характеру є ситуація і вчинок.

Таким чином, можна ствердити майстерність Ф.Заревича, як автора любовних повістей та оповідань. Охоплених високими почуттями персонажів розглянутих творів при їх тяжінні до романтизму можна, використовуючи концепцію Є.Нахліка, поділити на три типи:

- 1) герої, здатні в першу чергу захистити кохану, а не лише задовольнити свою пристрасть;
- 2) щирі, світлі натури, але неспроможні на вчинок заради коханої людини;
- 3) егоїстичні, аморальні особи, які перейдуть межу дозволеного лише б досягти своєї мети

Однак варто зазначити, що, зображуючи кохання, письменник часто не вдається до надмірної поетизації цього почуття, відсутнє й авторське співпереживання героям.

2.2.4. Антимілітаристське спрямування прози.

Воєнна тематика була і залишається актуальною у світовій та українській літературах. Зокрема, значне місце в літературі середини ХІХ століття займає антивоєнна проза, спрямована на заперечення жорстокості війни, проти вбивств, зацентрована на возвеличенні принципів гуманізму, людяності та.

Батальні сцени в літературі та звернення до проблем, пов'язаних з війною завжди були присутні на сторінках художніх творів. У кожному мистецьку епоху письменник по-своєму зображував події війни, однак для усіх часів головним пафосом цих творів був гуманістичний – несприйняття війни як носія зла. В добу романтизму головний герой, який йшов на війну, завжди йшов за покликом серця, отже його подвиги мали мати високу мету і значення. Згодом автори все більше акцентують увагу на несумісності війни і розвитку суспільства.

Антимілітаристська література – протест проти насильства і знищення людей. Війна Австрії з поневоленою нею Італією (1866) принесла чимало страждань і лиха простому народу. Серед солдат австрійської армії було чимало українських чоловіків, переважно селян, які одразу опинилися на полях воєнних баталій, на яких чимало й полягло. До зображення життя жовнірів у цей час звертався Ю.-О.Федькович. Провідним мотивом його творів було зображення рекрутського життя, яке, за висловом І.Франка, «оспівував він так, як ніхто другий» [68, 143]. Ф.Заревич також у низці своїх епічних творів звертається до цієї теми. Особливо виразно антимілітаристські настрої бачимо в оповіданні «Родина».

Це оповідання розпочинається пасторальною картиною – перед читачами відкривається картина відпочинку селян на тлі чарівної української природи, що нагадує етнографічний малюнок, за яким ніби не передбачено зображення картин смерті. Ми бачимо тихе, спокійне, у звичних господарських клопотах життя селянської родини: батько після праці

відпочиває на призьбі, мати бавить малу дитину, двоє старших діток плетуть хатину з лози. Але, коли діти сплели свою іграшкову хатинку й «запрошують» у гості батьків, то кажуть що чекають ще на гостей з-за Дунаю. Відразу на обличчі батьків з'являється вираз суму та занепокоєння. Адже уже пройшло три роки, як забрали в солдати братів цих господарів - Василя і Прокопа. З цього часу від них не отримали жодної звістки. Ф. Заревич із сумом рпезюмує, що «гарних молодців двох, якъ бы то молоди дубы, обстригли въ жовнярі, убрали въ уланські строи, дали им ворони коні, остри шаблі, та погналі у чужину» [22, 131].

Наслідуючи літературні й фольклорні традиції Ф. Заревич звернувся до форми розповіді від першої особи, адже добре розумів, що саме так встановлюється тісний зв'язок між автором і читачем. У його прозі присутній потужний ліричний струмінь, він пише про події схвильовано, з глибоким почуттям, співпереживаючи своїм героям.

Мирному, спокійному життю на українських землях він протиставляє жахливі картини війни у далекій Італії: «кипить, реве й гуде люта война, оре землю богату копытами коньскими, волочить білым тіломъ молодецькимъ, сіе по ній кости людські, а наповае ею кровю сыновъ далекихъ мирныхъ краинь» [22, 133]. Опис страхіть війни не було для письменника самоціллю. Всі сцени й епізоди, якими б жахливими вони не були, створювали реалістичний образ кривавої воєнної різанини.

Ф. Заревич трагедію хлопців-жовнірів показує через сприймання селянської родини, члени якої не знають, що чекає на їхніх рідних й вболівають за їх долю. На момент оповіді невідомо чи живі хлопці, бо чимало односельчан уже полягли у цій війні. Але батько й мати сподіваються, що «Богъ чей ласкавъ на них (братів – О. С.), та на насъ – отъ насъ усей только родини – а сли невернуть они, то сами мусимо у світі проживати [22, 137].

Подавши реалістичну картину з життя українського селянства, яке переживає воєнні потрясіння, письменник тим самим розширив тематичні

обрїї прози середини XIX ст. Тема жовнірського безталання тут є наскрізною, хоча й автор уникає зображення батальних сцен. Натомість його увагу привертає зумовлена соціальними факторами трагедія родини, яка переймається долею своїх рідних, що опинилися у горнилі війни. Заревич не вдається до детального опису стану душі господарів, він лише кількома словами передає ті почуття, яві бентежать: «Задумались обоє, стало им дуже тяжко и німно» [22, 137]. Такі переживання дорослих мимоволі передаються й дітям – вони немов уві сні бачать загибель вуйка.

Далі автор переносить розвиток подій у далеку Італію, де зображує двох солдат – Миколу й Прокопа, над долею яких тужить родина. Митець розкриває трагедію селянина, який, замість мирної хліборобської праці змушений воювати за імперські інтереси. На полі бою гине Прокіп й це, в свою чергу, ще більше увиразнює трагічність події, надає нарації екзистенційного забарвлення.

Композиція оповідання досить струнка, у ній виокремлюємо три взаємопов'язаних між собою частини. У першій ми знайомимось з родиною, яка відправила на війну двох братів, у другій подані переживання Василя, який став свідком загибелі Прокопа, а у третій міститься гнівна інвектива імперському державному устрою, який кинув на війну тисячі молодих жовнірів.

Таким чином, оповідання «Родина» можна вважати яскравим зразком антивоєнної, антиімперської прози, що гідно продовжує традиції, започатковані Ю. Федьковичем.

2.2.5. Готична проза Ф. Заревича.

Розгляд готичної прози Ф. Заревича так чи інакше відсилає нас до досвіду пізнішої щодо письменника доби модернізму. Модернізм XIX століття був особливим стилем. Вимагаючи абсолютної новизни, він мав на меті перетворення людського життя за законами мистецтва і краси. Його вирішальна особливість – естетизація суперечності як такої, найбільше

втілила стиль як художню картину сприйняття людиною світу і свого місця в ньому.

Термін «готика» виник в Англії ще в середині XVIII століття. Свого часу в естетиці Просвітництва термін «готичний» був синонімом до «варварського», адже середньовічне мистецтво розглядали як творіння варварів, які лише спромоглися зруйнувати античну культуру та класичне мистецтво. Тому англійський філософ-письменник Шефстбері писав, що все неправдиве потворне, готичне, зовсім неможливе в природі й виникло з убогого наслідування лицарства [60, 247] .

Найповніше готичне мистецтво в літературі знайшло втілення в романах і баладах Вальтера Скота, а також у жанрі «готичного роману», який постав згодом. Основоположником цього жанру вважають Гораса Уолпола, який 1764 року видав «Замок Отранто». Тут реальні події поєднуються з фантастичними, є дві сюжетні лінії: емблема середньовіччя як епохи та опис жахів. У сюжетній структурі готичного твору на етапі його становлення особливе навантаження ніс образ Замку, що, зберігаючи в собі історичний час, часто виконував роль хронотопу. У творах цього жанру спостерігаємо співіснування подвійної системи часових координат, коли наслідки минулого віддзеркалюються в сьогоденні. Тому образ Замку виступає матеріалізованим символом злочинів і гріхів його попередніх господарів.

Європейське підґрунтя модернізму закорінене в традиціях романтизму, почуттєвості, твердої лінійно-структурної основи. Періодами в історії розвитку літератури, що створили підґрунття для виокремлення готичного жанру, були преромантизм та романтизм: «в Англії – «оссіанізм», похмура поезія «ночі та могили», що виходила з кельтських героїчних пісень Оссіана (насправді сфальшованих Макферсоном), у Франції – «руссоїзм», культ чуття, в Німеччині «Sturm und Drang», з культом вільної людини» [70, 405].

Дмитро Наливайко аналізуючи праці, присвячені романтизму, вказує на складність і багатогранність феномену цього літературного напрямку,

оскільки, на його думку, він не піддається визначенню в простих і зручних дефініціях. Готика переосмислила відповідні романтичні тематично-образні константи. Як відомо, романтичний спосіб мислення продукував інтуїтивне пізнання, яке, на наш погляд, можна вважати співмірним ірраціональній моделі світу в готичному жанрі. Романтичне інтуїтивне зображення є своєрідним чинником самопізнання готичного героя, воно примушує сприймати світ і себе в ньому як певну цілісність. Представників літературної готики та митців-романтиків об'єднує прагнення до чогось особливого, оригінального, ексцентричного, дивного у творчій діяльності, порив до хаосу, з якого постає космос

В українській літературі XIX ст. ознаки готичного стилю помічаємо в творчості таких митців, як Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Олекса Стороженко тощо.

Однак початки «літератури жахів» подибуємо ще в епоху бароко. Тоді у творах «гостроти набули тема смерті, страхів перед потойбічним світом, де людина опиняється під владою темних диявольських сил» [12,157].

Загалом можна ствердити, що українська «готична проза» (з похмурою атмосферою та описом жахів) виводиться з вітчизняної фольклорної вампіристики й демонології. Тому їй властиві не лише загадковість, недомовленість, натяки на незбагненне, а й віра в існування надприродних сил та у здатність людини вступати в безпосередні стосунки з ними. Така література не була об'єктом наукових студій, не популяризувалася в навчальних закладах – вона залишалася десь за межею дозволеного.

Серед сюжетних особливостей готичного твору вирізняють динамічне і напружене розгортання подій, виняткову роль фатальних випадковостей, збігу обставин, тему всесильного Фатуму. «Суто готичними є також леймотиви гонитви та переслідування, злочину та кари, пророчих снів, віщувань, видінь, родового прокляття, протиприродної любові, ненависті, смерті» [12, 192].

Сучасний український прозаїк Юрій Винничук упорядкував і видав готичні історії письменників ХІХ-ХХ ст. у книжках «Огняний змії» (1990), «Нічний гість» (2001), «Чорт зна що» (2004), «Потойбічне» (2005). З-поміж багатьох чудових зразків української романтичної фантастики вирізняється і оповідання Федора Заревича «Чудний цвіт». Елементи містики, жаху й таємничості як основи літературної готики втілені цьому творі письменника.

Про магичні властивості «цвіту папороті» розповідає чимало українських творів ще з язичницьких часів. Якщо в Купальську ніч комусь пощастить зірвати цю чаріну квітку й зберегти її, то згодом ця людина зможе визначати місця, де закопані скарби, повні золота й срібла, зможе без перешкод одмикати будь-які двері, розуміти мову тварин і птахів.

Федір Заревич по-своєму інтерпретує цю легенду. Наратор розкриває перед читачами причину незаміжжя його тітки. Головна героїня Настя Белей, наслухавшись розповідей товаришки про диво-квітку, хоче за її допомогою здобути собі щасливу долю. Після закінчення вечорниць дівчина відразу біжить на другий кінець села до хати старої Стасихи, щоб дізнатися як правильно шукати квітку. Тривогу, збенеженість героїні автор передає засобами мови. Її мовлення уривчасте, емоційно забарвлене. Ось як вона звертається до ворожки: «Матусенько, зробіть ми волю та уповіжте за чудний цвіт. Чей я його добуду. Будьте ласкаві, голубонько! <...> Бабусю, кажіть лиш, я піду та й принесу» [26, 381]. Короткі речення, зміст фраз, оклична інтонація передають емоційне напруження, рішучість, упевненість героїні. Її не лякають застереження хитрої Стасихи: «Ой, лебідонько моя! Нащо ж тобі чудного цвіту, коли нівроку ти сама красна і гожа, як цвіт? У тебе також така є щаслива доля... Чекай же, цікава дитино... Оно, те зілля, раз що дуже далеко шукати й уночі по него йти, а друге – хто його не принесе, той і долю свою віднесе, і більше з нею не побачиться. Затям же, дівонько: я ти вповім, але сли не підеш і не принесеш, то тільки й мала ти долі, небого!» [26, 381]. Психологічна напруга, нагнітання страху, відчуття поразки значною мірою

досягаються за допомогою прийому замовчування. Ворожка уривчасто говорить: «У саму північ зайдеш аж на місце... Буде не раз і страшно...» [26, 382]. Недомовленість, уривчасті думки передають надмірне збудження й хвилювання героїні. Така наративна структура готичного тексту є відповідною до жанру, оскільки формує відповідну емоційно-поведінкову модель реципієнта.

В оповіданні прослідковуємо всі ознаки готичного твору: сюжет будується навколо таємниці цвіту папороті, події відбуваються вночі у дрімучому лісі, головна героїня сподівається за допомогою чар-зілля віднайти щастя. Для досягнення цієї мети, відповідно до ознак готичного тексту, має бути єдність певних умов: коли настане новий місяць, дівчина має одягнутися в білий одяг й не брати із собою в ліс «ніякої меринді, лиш білу хустину у руки» [26, 382]. Біла хустина є символом-оберегом, її дівчині потрібно було мати як засіб магічного захисту від непередбачуваних подій.

Цей твір насичений драматизмом оповіді та обрамлений загальною психологічно-емоційною інтенцією, яка слугує підсиленням готичного ефекту фаталістичної приреченості. Подорож нічним лісом напередодні свята Івана Купала, як і прогнозувала ворожка, була сповнена страхів і видінь. Відповідно до специфіки жанру автор переплітає реальність із фантастичним світом: «Досі не боялася я, аж поки не зайшла у глибокий ліс. Хоч дрожу майже ціла, але однако йду. Що ступлю вперед – усе нова мара. Видиться міні, що он за грубою ялицею наставив якійсь збиточний лице блистуче, хитає головою, ніби мене кличе, очиці його світять, як той мишачий огонь. Я підійшла ближче, а він – пропав би! – як ласиця на верх дерева!... Жах мене бере все більший. Іду я далі... На гіллястім старім буці поміж росохами і конарями низькими лежить собі, розверся, як у перині, і ногами колише. Люльку курить він, а дує огнем й іскрою з неї, аж видкося довкола. А сам у сукмані, у чоботях, підківками цоркає, а перебендює на буці поміж гіллям, ніби йому там так і вигідно. Мені аж смішно стало; іду далі, а стежка вела

попід той самий бук. Раптом той з дерева перед мене на ноги: цуп! Зо страху аж присіла я, та нім натямилась, дивлюсь – нема вже й нічого...» [26, 382-383].

Прийшовши до лісу, перелякана дівчина зустрічає якусь потвору, що раптом починає виростати на очах і вже за мить сягає верхівок ялиць... Десь поруч чути моторошний сміх нечистого... Невдовзі ці таємничі примари настільки полонили свідомість дівчини, що вона була не в змозі ні думати, ні говорити. На світанку, ледве жива, вибігла з лісу. Як відомо, однією із глибинних форм категоризації готичної дійсності є концепт страху. Страх це один із базових інстинктів людини. Страшне й незрозуміле завжди привертало увагу людини, інтригувало, примушувало страждати в очікуванні розгадки.

Зображуючи постаті потвор, Ф. Заревич використовує широкий арсенал художніх засобів: епітети та порівняння (лице блистуче; (велика, довга, страшна) рука; очі світять, як той мишачий огонь; розверся, як у перині). Яскравим засобом, котрий дає авторові можливість якомога конкретніше й промовистіше виразити ідею твору, виступає художня деталь.

Художня деталь (від франц. *detail* – подробиця, дрібниця) – «засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція» [36, 531]. Ця частина твору має значне ідейно-емоційне та змістовне навантаження. Завдяки влучно дібраній художній деталі письменник підкреслює певну ознаку змальованих ним подій, предметів або характерів героїв, що вирізняє їх з-поміж інших і дає можливість зрозуміти їхнє смислове навантаження в загальному контексті твору. У творі Ф. Заревич малює перебування поряд із героїнею мари у вигляді дитини й звертає увагу на окремому моменті: «...Коло мене, держиться мене і ніби просить чого. Дивиться на мене так пильно, а ручками вгору тягнеться» [26, 383]. Далі автор передає той широкий спектр, які

охопили дівчину: «неначе взимі по мені мороз пішов, не можу ні поступитися, ні слова марного речи» [26, 4, 383],

I. Денисюк наголошує, що характерною рисою української літературної готики є яскравий фольклоризм, а точніше – міфологізм, побудова сюжетів на зіткненні людини з вигаданими народною уявою демонологічними істотами – відьмами, чортами, перелесниками, русалками [17, 186]. Важливу роль в осмисленні готичних образів й оповідання «Чудний цвіт» відіграє передача шуму в лісі, який змінює свою тональність: плач – сміх – крик: «Уже десь мало бути до півночі, коли чую – щось заводить, аж розпадається. По цілому лісі відзивається стома голосами. Я повільніше йду, а все, що ближче, чую, ніби дівчак чого плаче. «Ей, то мара знову якась», – подумала та й прискоряю... «Куди і як я утікала, уже не тямлю, помежи тісні гуцаки несло мною, як вітрами. А за мною хтось гнав ломлячи патиччя по землі і сміявся лихо, лукаво: «ха – ха – ха! – угу! – угу!» [26, 383].

Варто також зазначити, що швидка зміна, раптовість подій загострює сприймання героїні, допомагає не тільки вирізнити, а й закарбувати в пам'яті безліч деталей, які в повсякденних обставинах залишилися б поза увагою.

Відповідно до жанру готичного твору побудована система образів. Тут бачимо дві групи персонажів – реальні (діти, Настя Белей, ворожка Стасиха) і фантастичні («збиточний», «курець», «приблуда-прохач», «нечистий»).

Готичному жанру властивий не лише особливий хронотоп, що охоплює художній твір цілісно, а також впливає на композиційну структуру тексту і специфіку висвітлення художнього образу, а й відзначаємо зміщення зовнішнього та внутрішнього хронотопів: зовнішній дає інформацію про місце розвитку подій та оточення героїв, натомість внутрішній часопростір передає душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву.

Саме завдяки цьому герой готичного твору може одночасно перебувати в декількох місцях – у конкретному місці й часі фізичного перебування, також у просторі своїх думок, видінь, снів, марень. Не зірвавши чарівну квітку,

Настя Белей втратила долю, яку мала. А підступна ворожка довго сміялася з того, що нечистій силі вдалося відігнати дівчину від «чудного цвіту».

Для створення відповідного до поетики жанру тла автор використовує прийоми персоніфікації природи, коли звуки лісу немов застерігають героїню від необдуманого вчинку: «...Щойно ми увійшли до лісу, як раптом знялися і крик, і виття, і рев, і свист! То мовби грім котився лісом, то гуркіт розсипався з кінця в кінець, то чувся дитячий крик і плач, то глухий, уривчастий стогін, ніби когось застала смертна година, то затяжне, пронизливе вищання, неначе тисячі пил бігали і різали ліс....» [2, 382].

Оповідання «Чудний цвіт» написане під впливом романтичної традиції, але виокремились у самостійний піджанр завдяки наявності певних характерних ознак; зокрема, свої специфічній сюжетно-композиційній структурі та образній системі, в яких поєднуються авторське новаторство з традиціями літератури XIX століття. Композиція творів є стрункою та усталеною конструкцією, у якій яскраво поданий переломний момент сюжету; сам сюжет досить динамічний, простий, однолінійний, героїня твору потрапляє в незвичайні життєві обставини. Письменник акцентує увагу на зображенні внутрішнього світу, переживань і настроїв дійових осіб.

Оповідання Ф. Заревича «Чудний цвіт» посідає гідне місце серед інших українських готичних творів («От тобі і скарб» Г. Квітки-Основ'яненка, «Як нажито, так і прожито» Хоми Купрієнка, «Закоханий чорт» О. Стороженка, «Прогулянка дідька» Григорія Данилевського та ін.).

Загалом можемо ствердити, що оповідання «Чудний цвіт» – це вдала варіація національного варіанту готичного твору, у якому спостерігаємо не тільки подвійну інтерпретацію фабули (розповідь про тітку і оповідь її самої), а й поєднання світу фантастики й реальності, психологізм образів, символізм.

Таким чином можемо констатувати, що прозові твори Ф. Заревича в сукупності представляють дуже яскраву, насичену великим фактичним матеріалом сторінку, що належить до історії української літератури XIX

століття.

Таким чином, у цьому розділі звернено увагу на те, що художні твори письменника так чи інакше відповідають естетико-літературним принципам доби. Також варто зазначити, що у розумінні природи мистецтва слова Ф. Заревич відстоював необхідність відображення у реалістичній прозі, її образах не індивідуальної психології як такої, а психології соціальних груп. Серед тематичних діапазонів його прози можна виокремити такі блоки: твори з життя селян, міщан, також представлена антивоєнна тема. Відомо, що в період другої половини XIX століття в українській літературі готичний жанр набув найбільшого розвитку саме у прозі й це явище ми зустрічаємо у творчості Ф. Заревича.

ВИСНОВКИ

Визначальним фактором розвитку української культури першої половини XIX ст. було те, що після появи «Енеїди» І.Котляревського стала розвиватися нова українська література – явище в усіх вимірах чисто національне, а тому сутнісно відмінне від імперсько-російського аналогу.

1840-ві – 60-ті роки XIX ст. – це період бурхливого розвитку нової української літератури. Це був час широкого проникнення з Європи в Україну ідей революційного визволення, інформації про успіхи національного відродження у слов'янських країнах, захоплення романтизмом із його пошуком ідеалу. Особливе значення у цьому процесі мала творчість М.Костомарова, П.Куліша і, найбільше, Т.Шевченка.

Українське відродження в Галичині почалось із середини 30-х років XIX ст., головним чином під впливом нової української літератури, передусім творчості І. Котляревського. На початку другої половини XIX століття в Західній Україні склалися передумови для національно-культурного відродження й становлення нової, народної літератури. Початком цього процесу є вихід у світ альманахів «Зоря» та «Русалка Дністровая» (1837).

У 60-х роках виник рух, який дістав назву «москвофільство». Тоді чимало місцевої інтелігенції почало орієнтуватися на Москву, шукати там підтримки. Проти цієї консервативної течії, що складалася переважно з духівництва, виступила молода українська інтелігенція – священики, письменники, вчителі, студенти, які об'єдналися в іншу політичну течію – «народовців». Очолили її о. Д.Танячкєвич, В.Шашкєвич, Ф.Зарєвич, Кс.Климкович.

Народовці відразу розгорнули бурхливу діяльність, в основі якої була боротьба за літературну мову на народнім ґрунті. 1861 року народовська молодь започаткувала у Львові товариство клубного типу «Руська бесіда», а 1864-го – при ньому створила театр. 1868 року було засновано літературний журнал «Правда», а в грудні 1868-го – організацію «Просвіта».

З 1862 року у Львові почали видавати друковані часописи («Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка», «Русь»), на сторінках яких друкувалися твори Т. Шевченка, П.Куліша, Марка Вовчка, Ю.Федьковича, М.Шашкевича тощо.

Чимала заслуга в утвердженні нової української літератури в Галичині належить Федору Заревичу (1835-1879), одному із лідерів народовців, першому редакторові першого народовського часопису «Вечерниці», а також талановитому письменнику, автору багатьох художніх творів. На формування світогляду діяча великий вплив мала творчість Т.Шевченка, та інших наддніпрянських письменників.

Визначальними літературними напрями для письменників, що проявить себе і в творчості Ф.Заревича, стають романтизм, сентименталізм та реалізм. Можна помітити й істотне, порівняно з попередніми періодами, розширення жанрової системи.

У творчій скарбниці Ф. Заревича є поетичні твори, прозові, а також драматичні. За ідейно-тематичним спектром можна виокремити такі різновиди: соціально-побутову, соціально-психологічну та історико-романтичну повісті, також побутове, етнографічно-побутове, соціально-побутове, історичне, гумористичне оповідання; нарис; з оповідання виокремлюється романтична і соціально-психологічна новела. З'являється фантастичне, навіть готичне оповідання, що є прямим наслідуванням М.Гоголя, О.Стороженка.

Детальне опрацювання прозових творів Ф.Заревича дозволяє нам помітити їх різностильовість, синкретичність, різножанровість, перейнятість стрижневою націєзахисною спрямованістю. Ми можемо також класифікувати їх з погляду проблематики на п'ять груп: соціально-психологічні («Хлопська дитина», «Загубидуш», «Родина», «Син опришка», «Вітренниця»); соціально-побутові («Дві матері», «Дві сестри», «У страху великі очі»); побутові («Повінь», «Насилована доля», «Німа», «Хто не любив», «Землячка»,

«Хлопович Жорж Мотозо»); фольклорно-етнографічні твори («Боднарівна», «Чудний цвіт», «Опир»).

В основу сюжету соціально-побутових оповідань письменника покладено окремі випадки з життя українських селян, які дають можливість передати яскраву картину бідкування народу через антигуманну суспільну систему. Для оповідань Ф. Заревича характерна драматична та трагікодраматична тональність оповіді почасти з публіцистичними відступами, що змушують читача задуматись над важливими морально-етичними та суспільними проблемами доби. Оповідач у прозі часто є свідком або учасником подій.

Ідейно-тематичне витлумачення різножанрових прозових творів Ф.Заревича засвідчує достатньо високу письменницьку майстерність автора, Він у свій власний, естетично-літературний спосіб розкриває різні грані непростого українського буття середини XIX ст., виражає національне світовідчуття та світорозуміння свого часу. В такий літературно-мистецький спосіб Ф. Заревич долучається до процесу забезпечення національного відродження та утвердження національного наративу.

Епізодично звертається митець до ативоєнної та готичної тем. Новелу «Родина» можна вважати яскравим зразком антиімперської, ативоєнної прози, що немов продовжує змістову спрямованість «Кавказу» Т.Шевченка як інвективи проти несправедливих загарбницьких війн.

У творчості Федора Заревича добре проглядається тенденція до історично точного відтворення дійсності, характерів і типів. На сьогодні ми маємо видання прозових творів письменника, однак на часі цілісне й ґрунтовне дослідження поетичної та драматичної спадщини митця, що й становить перспективу подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адлер А. Наука жить. К.: Port-royal, 1997. 288 с.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика, 2001. 272 с.
3. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: [монографія]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, 340 с.
4. Антофійчук В. Євангельські мотиви в українській літературі і сучасний загально-культурний контекст *Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції*. Ч. II. Чернівці, 1997. С. 66 - 71.
5. Бабій О. Федір Заревич / Заревич Ф. Хлопська дитина. Повість. Львів: Батьківщина, 1937. С. 3.
6. Барвінський О. Огляд історії української літератури *Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років*. Л., 2002. Т. 1. 316 с.
7. Бгабга Г. Націєрозповідність (передмова до книги «Нація і розповідь») *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / За ред. Марії Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С.559-562.
8. Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.М.Ільницький. К.: Либідь, 1998. 408 с.
9. Білоус П. Інтерпретація художнього твору *Українська мова та література*. 2003. № 35. С. 3-4.
10. Блажкевич А. Краєзнавча бібліографія Галичини: становлення та розвиток (XIX ст. - 30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 13.00.02. Київ, 2003. 29 с.
11. Бовсунівська Т.В. Історія української естетики першої половини ХІХ століття. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. -44
12. Возняк М. Історія української літератури. Львів, 2012. 547 с.
13. Грушевський М. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич,

- І. Гирич та ін. Львів : Видавництво "Світ", 2002. Т. 1 . 592 с..
14. Горак Р., Гнатів Я. Між вогнями: Повість-документ; Микола Устиянович: Роман-есе. Львів: Каменяр, 1994. 536 с.
  15. Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. Київ: Наукова думка, 1991. 152 с.
  16. Денисюк І. Кілька міркувань щодо концепції нової української літератури (із приводу сучасного підручника). *Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти)*. К.: Фенікс, 2005. С.117-130.
  17. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX - поч. XX ст. К.: Вища школа, 1999. 216 с.
  18. Донцов Д. Націоналізм. Твори. Т.1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. С. 243-426.
  19. Єфремов С. Історія українського письменства. К.: Femina, 1995. 688 с.
  20. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. К.: Наукова думка, 1992. 118 с.
  21. Закович М., Зязюн І., Семашко О. та ін. Культурологія : українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / за ред. М.Заковича. К., 2004. 567 с.
  22. Заревич Ф. Вибрані твори. Львів, 2007. 372 с.
  23. Заревич Ф. Загубидуш. *Русь*. 1867. Р. I. № 27-37.
  24. Заревич Ф. Боднарівна. Драмат народній в трех діях. Львів, 1872. 40 с.
  25. Заревич Ф. Вітренниця. *Правда*. 1868. Р. II. № 14. -С.157-163.
  26. Заревич Ф. Чудний цвіт. *Огняний змії : Українська готична проза XIX ст.* / Упоряд., біографічні відомості, редакція текстів та переклад Ю. Винничука. Львів, 2006. С. 380-383.
  27. Іванишин В.П. Нариси з теорії літератури: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2010. 256 с.
  28. Іванишин П.В. Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко: монографія. К.: Академвидав, 2008. 392 с.

29. Історія української літератури 70 - 90-х рр. XIX ст. У 2 т. Підручник Гнідан О.Д., Орлик П.І. та ін. К., 1999. 520 с.
30. Історія української літератури XIX ст. (70-90-ті роки): У 2 кн.: Підручник За ред. О.Д.Гнідан. К.: Вища школа, 2002. Кн.1. 575 с.
31. Історія української літератури XIX ст. У трьох книгах / за ред. М.Яценка. К.: Либідь, 1996. Кн. 2.: 40-ві - 60-ті роки XIX ст. 383 с.
32. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: історія української літератури і культури в персоналіях (XIX - XX ст.) Л., 2002. Кн. 5. 471 с.
33. Кирчів Р. Ф.Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської Трійці». К.: Наукова думка, 1990. 344 с.
34. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття. *Слово і Час*. 2007. № 9. С. 3-14.
35. Легкий М. Форми художнього викладу у малій прозі Івана Франка. Львів, 1999. 154 с.
36. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 1. К. : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
37. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ред. рада: В.О.Шевчук та ін.; К.: Вид-во «Час», 1998. 255с.
38. Маланюк Є. Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. К.: «АТІКА», 1995. 235 с.
39. Мовчан Р. Заревич Федір. *Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст.*: Довідник. К.: Либідь, 2000. 360 с.
40. Набитович І. Між національним і приватним: суспільно-політичні контексти повісті Федора Заревича “Хлопська дитина”. Галичина: література і культурно-історичні основи. Науковий журнал. Вип.1. Дрогобич. 2022. С.220-233. <https://doi.org/10.24919/2786-6971.1.2022> (дата звернення: 21.11.2023).
41. Наєнко М.К. Історія українського літературознавства і критики: навч.

- посіб. К.: ВЦ «Академія», 2010. 520 с.
42. Наливайко Д. Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі Теорія літератури й компаративістика. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С.277-313.
  43. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / За ред. М.Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 531-535.
  44. Петраш О. «Руська Трійця»: М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. 2-е вид. Київ: Дніпро, 1986. 228 с.
  45. Погребенник Ф. Заревич Федір. *Українська Радянська Енциклопедія* : У 12 т. К., 1979. Т. 4. С. 213.
  46. Працьовитий В. Українська драматургія 20-30- х років ХХ століття. Жанрова модифікація. Львів:«Ліга-прес», 2001.134с.
  47. Приймак І. Любов Яновська у дзеркалі доби кінця ХІХ - початку ХХ ст.: відома і невідома. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. 208 с.
  48. Причепій Є., Черній А., Чекаль Л. Філософія. Підручник. К.: Академвидав, 2007.592 с.
  49. Райківський І. Раннє народовство та поширення етноніму «Україна» у Східній Галичині (1860-ті рр.). *Галичина*. 2003. № 9. С. 57-72.
  50. Саїд Е.Д. Орієнталізм / Пер. з англ. В.Шовкун. К.:Основи, 2001. 511 с.
  51. Салига Т.Ю. Іван Франко. Погляд із третього тисячоліття (До 145-річчя від дня народження). *Вокатив (Літературно-публіцистичні статті)*. Львів, 2002. 244 с.
  52. Салига Т.Ю. Шевченко і ми (до 187-річчя від дня народження Шевченка і 140-річчя з дня його смерті). *Вокатив (Літературно-публіцистичні статті)*. Львів, 2002. 244 с.
  53. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.
  54. Смаковус О. Повість Федора Заревича «Син Опришка»: синтез

- реалізму та романтизму. *Поділля. Філологічні студії*. Хмельницький, 2023. Випуск 16. Том 2. С.38-42.
55. Сомів О. Цвіт папороті. *Огняний змій : Українська тотична проза XIX ст.* / Упоряд., біографічні відомості, редакція текстів та переклад Ю.Винничука. Львів, 2006. 520 с.
56. Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Галичині. *Шашкевичіана. Зб. наук, праць*. Вип. 5-6. Львів-Вінніпег, 2004. С. 417-431.
57. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 498 с.
58. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине. Зібрання творів : У 12 т. К.:Наукова думка, 1975-1979. Т.8. С. 65-73.
59. Українка Леся. Писателі-русини на Буковині. Зібрання творів : У 12 т. К.: Наукова думка, 1975-1979. Т. 8. С. 273-281.
60. УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) / Гол. ред. ради академік НАНУ М.Попович. К.: ТЕКА, 2006. 1551 с.
61. Фащенко В. Етюди про психологізм літератури. *У глибинах людського буття: Літературознавчі студії*. Одеса, 2005. 639 с.
62. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Зібрання творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26. К., 1980. С. 74-93.
63. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. 60-ті роки в Галичині. Зібрання творів: У 50 т.К., 1984. Т. 41. С. 310-326.
64. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. 70-і роки в Галичині. Зібрання творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41. С. 347-381.
65. Франко І. Літературна спадщина. Вип. I. К., 1956. 132 с.
66. Франко І. Поза межами можливого. Зібрання творів: У 50 т. К.:Наукова думка, 1986. Т.45. С.276-285.
67. Франко І. Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова. Зібр. творів: У

- 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т.45. С. 423-439.
68. Франко І. Темне царство. Збір. творів: У 50 т. К.: Наукова думка, 1980. Т.26. С.143.
69. Франко І. Южнорусская література. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наукова думка, 1984. Т.41. С.101-162.
70. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби Реалізму. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.
71. Шалата М. Літературне життя українців Галичини періоду «Весни Народів». *Шашкевичіана*. Вип. 5-6. Львів-Вінніпег, 2004. С. 432 - 451.
72. Шашкевич М. Твори. К.: Дніпро. 1973. 191 с.
73. Штонь Г. Духовний простір української ліро-епічної прози К., 1998. 317 с.
74. Шумило Н.М. Під знаком національної самобутності. К.: Задруга, 2003. - 354 с.
75. Юрійчук М. Заревич Федір. *Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т.* К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. Т. 2. 247 с.